

GÖTEBORG FÖRSTÄRKT: LANDERIerna

HANDLINGSPROGRAM FÖR ETT STÄRKT RIKSINTRESSE

TRAFIKVERKET

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

Göteborgs
Stad

PROJEKTGRUPP

Uppdragsansvarig: Bebyggelseantikvarie Adam Augustsson, WSP
 Landskapsarkitekt Kristine Gillespie, WSP
 Landskapsarkitekt Anna Widman, WSP
 Bebyggelseantikvarie Lovisa Rodhe, WSP
 Bebyggelseantikvarie Amanda Görander Frost, WSP
 Expertstöd och granskning: Tekn. dr. Arkitekt Gunilla Enhörning
 Expertstöd och granskning: Bebyggelseantikvarie Paul Hansson, WSP

Rekommenderat utskriftsformat: A3
 Kartmaterial: © Geodatasamverkan Lantmäteriet
 Uppdragsnummer: 10267815
 Datum: 2018-10-05

BESTÄLLARE

Sandra Trzil, projektledare Göteborgs Stad Stadsbyggnadskontoret
 Anette Lindgren, bebyggelseantikvarie Göteborgs stadsmuseum
 Mira Andersson-Ovuka, miljöansvarig Trafikverket

Handlingsprogrammet har bekostats av Trafikverket.

REFERENSGRUPP

Göteborgs stadsmuseum
 Stadsbyggnadskontoret
 Trafikverket
 Higab
 Liseberg
 SKF
 Park och naturförvaltningen
 Fastighetskontoret
 Trafikkontoret
 Stadsdelsförvaltningen Centrum
 Östra Göteborg stadsdelsförvaltning
 Örgryte-Härlanda stadsdelsförvaltning
 Studium Trädgård (f.d. August Kobb)
 Arkeologerna Statens Historiska museer
 Platzer
 Göteborg & Co

SAMMANFATTNING

SAMMANFATTNING AV FÖRSLAGET...4

ÅTGÄRDER PÅ LANDERIerna.....5

INLEDNING

BAKGRUND.....7

LANDERIerna - EN INTRODUKTION 8

STARKARE GEMENSAM BERÄTTELSE

BINDA SAMMAN.....11

Landeristråk 12

Informationsåtgärder.....21

Sammanhållen gestaltning.....22

AKTIVERA & TILLGÄNGLIGGÖRA..... 24

Fysiska åtgärder 25

Digitala åtgärder 26

Berättelser att förmedla..... 27

Besökscentrum 28

Evenemang och aktiviteter.....29

BRUKA.....30

Bruka året om.....31

Skapa lekmiljöer.....32

ÅTGÄRDER PLATS FÖR PLATS

Kvibergsnäs.....36

Bellevue, del av Kviberg.....38

Kristinedal.....39

Ånäs.....40

Cummero.....41

Bagaregården.....42

Stora Härlanda.....44

Stora Katrinelund.....46

Liseberg.....48

Johanneberg 50

Lorensberg.....52

Carlsberg.....54

Göteborg.....55

BILAGOR

Handlingsprogrammets åtgärdslista.....57

Lista med markägare och förvaltare 58

Exempel på delprojekt för fortsatt arbete 59

Lagstiftning för kulturmiljön 60

Landeriernas kulturmiljövården 61

Besökscentrum

Kristinedal

Ånäs

Göta Älv

Stråk Sälveån

Bellevue

Kvibergsnäs

Härlanda

Bagaregården

Stråk Stampen-Härlanda

Gummero

Stora Katrinelund

Lorensberg

Johanneberg

Liseberg

Carlsberg

Götaberg

Stråk Södra vägen

JOHANNEBERG

LISERBERG

ST. KATRINELUND

SAMMANFATTNING AV FÖRSLAGET

Landerierna är Göteborgs tydligaste spår av de jordbruksmarker som omgav stadskärnan från grundandet 1621 till sekelskiftet 1900. Spåren är grundläggande för riksintresset Göteborgs innerstad.

I handlingsprogrammet föreslås åtgärder som stärker denna viktiga gemensamma berättelse. Åtgärderna utgår från strategierna nedan.

Binda samman

Genomtänkta informationsåtgärder och en sammanhållen gestaltning bidrar till att binda samman landerierna och göra dem mer kända i Göteborg.

Aktivera och tillgängliggöra

Fysiska, digitala och aktivitetsbaserade åtgärder gör att landerierna och dess historia aktiveras och tillgängliggörs för människor. Här ingår bland annat att utveckla besökscentrum på några platser samt att ta fram utvecklingsplaner med förslag på restaurering, underhåll och önskad användning av byggnader och parker.

Bruka

En viktig förutsättning för landeriernas långsiktiga bevarande är att människor kan bruka platserna året om. Möjligheter för detta skapas genom exempelvis odling, lek och julmarknad utan att det skadar miljöernas värden.

Bilder för Lorensberg, Johanneberg, Stora Katrinelund, Carlsberg: Foto Ola Erikson

Landerierna är Göteborgs tydligaste spår av de jordbruksmarker som omgav stadskärnan från grundandet 1621 till sekelskiftet 1900. Spåren är grundläggande för riksintresset Göteborgs innerstad.

Binda samman

Aktivera och tillgängliggöra

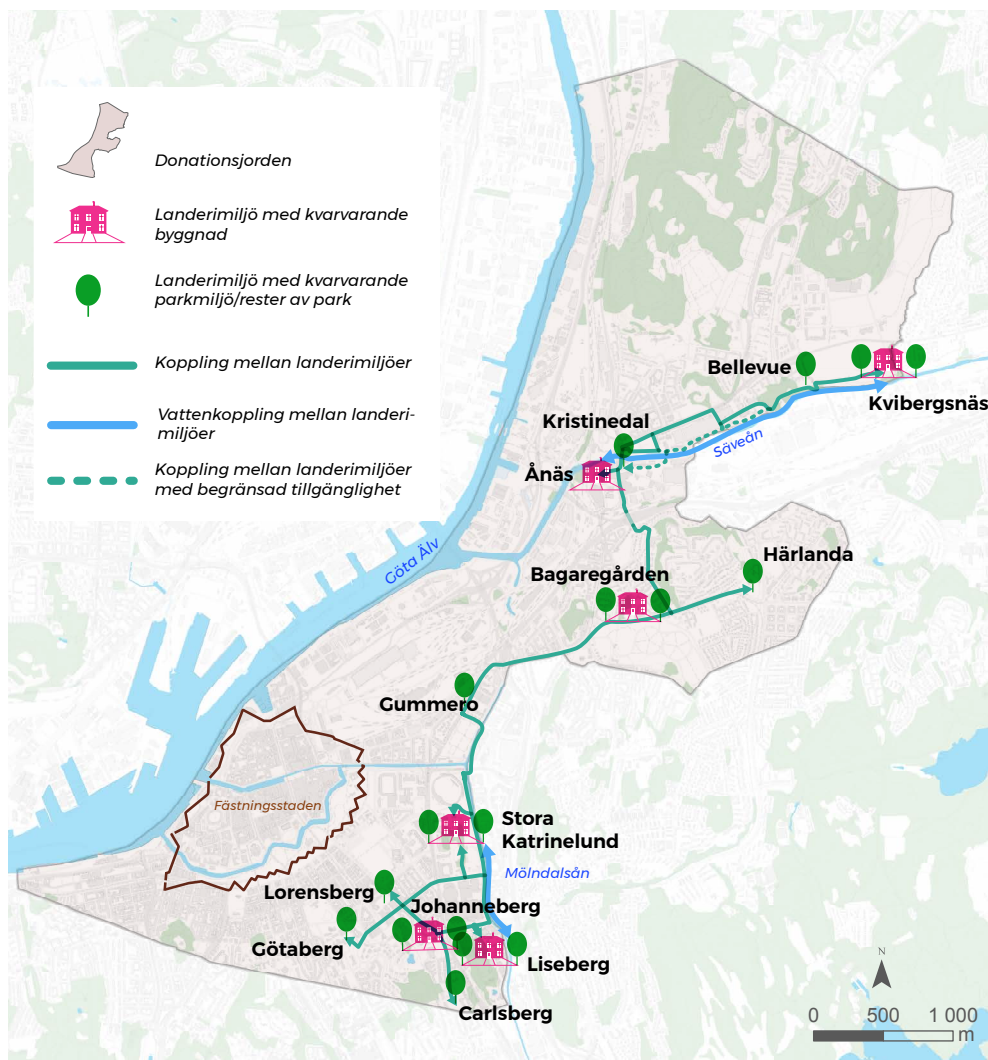
Bruka

En viktig förutsättning för landeriernas långsiktiga bevarande är att människor kan bruka platserna året om. Möjligheter för detta skapas genom exempelvis odling, lek och julmarknad utan att det skadar miljöernas värden.

Bilder för Lorensberg, Johanneberg, Stora Katrinelund, Carlsberg: Foto Ola Erikson

ÅTGÄRDER PÅ LANDERIERNNA

Ånäs

Skyltning och belysning vid sockerbruksbyggnaden berättar om industrihistorien här. Startpunkt på landeristråket Sävån.

Kristinedal

Skyltning och belysning av trädrad, synlig från närliggande busshållplats, berättar om landeriet och binder det samman med Ånäs.

Bellevue, del av Kviberg

Delar av äldre parkstrukturer förtydligas och miljöns historia skyltas. Avkopplande pergola eller häck markerar rivna Villa Bellevue.

Kvibergsnäs

Återskapad ladugård och besökscentrum med utställning för lantbruk och äldre bygghantverk. Miniatur-lekplats och kaféverksamhet. Angöring för Paddan.

Gummerö

Blomstrande färgklickar och möblering välkomnar till att vistas på platsen. Skylt, belysning och häck/pergola berättar om landeriet som legat här.

Bagaregården

Utvecklingsplan för huvudbyggnad och park samt digitala eller fysiska modeller stärker historien. Tydligare avgränsning och entréer skapas. Lämplig plats för julmarknad eller lek i naturen.

Stora Härlanda

Stor grönyta ger möjligheter till odling och lek. Landeriet och dubbelallén lyfts fram genom belysning, skyltning och häck/pergola.

Stora Katrinelund

Besökscentrum med restaurerad trädgård, historisk skyltning och kafé. Belysning och blomstrande färgklickar skapar välkomnande entréer. Trädgårdsdagar arrangeras tillsammans med Liseberg.

Liseberg

Landerihistoria gestaltas genom guidning, dramatisering, mat- och dryckesprovning samt historisk skyltning. Informationsskyltar sätts upp synliga från stråket.

Lorensberg

Återskapad entré, belysning, historiska skyltar och blomstrande färgklickar lockar besökare till stadsparken. Nöje och lek utan ingrepp i kulturmiljön.

Johanneberg

Återskapad trädgård, belysning, blomstrande färgklickar och tydligare avgränsning skapar en samlad miljö. Kafé och orangeri. Målpunkt på stråket Vasastaden - Johanneberg.

Carlsberg

Landeriparkens väg och höga träd lyfts fram genom tydligare entré, belysning och historisk skyltning.

Götaberg

Tydligare entréer, belysning och historisk skyltning bjuder in till ett stråk genom Götabergsparken som sträcker sig mellan Vasakyrkan och Hvitfeldtska.

INLEDNING

I detta kapitel ges en bakgrund till handlingsprogrammet och en introduktion till vad ett landeri är.

BAKGRUND

FÖRUTSÄTTNINGAR

Landerierna är ett grundläggande värde för riksintresset för kulturmiljövården.

Flera landerier berörs av aktuella stadsutvecklingsprojekt, däribland järnvägsprojektet Västlänken. Trafikverket och Göteborgs stad har som målsättning att berättelsen om riksintresset ska upplevas starkare när järnvägsprojektet är färdigbyggt än innan. Landerier som påverkas är bland annat Johanneberg och Liseberg.

Mot bakgrund av detta vill Göteborgs Stad och Trafikverket ta fram ett handlingsprogram med åtgärdsförslag gällande hur landerierna som helhet kan stärkas i staden.

Handlingsprogrammet har föregåtts av Göteborgs stadsmuseums rapport Kulturmiljövision Göteborg förstärkt: Landerierna. Visionen är en kunskapssammanställning av såväl försvunna som bevarade landerier.

För landerier med bevarade delar har nulägesanalyser gjorts med förslag på åtgärder som förstärker kulturmiljövärdena. En av visionens källor är avhandlingen Landerierna i Göteborgs stadsbyggande av Gunilla Enhörning, som även varit expert i detta projekt.

SYFTE MED UPPDRAGET

Handlingsprogrammet ska fungera som planeringsunderlag i stadsutvecklingsprocesser och ska kunna användas i flera olika projekt med syfte att förstärka berättelsen om Göteborgs landerier.

Handlingsprogrammets åtgärder ska visa hur dagens landerimiljöer är en liten rest av det omfattande lantbruk med jordbruk och trädgårdsverksamhet som omgav staden utanför vallgraven. Åtgärderna ska också visa på och knyta an till landeriernas industrier och transporter samt nöje och rekreation.

GENOMFÖRANDE AV UPPDRAGET

Inledningsvis höll WSP en workshop med berörda aktörer i form av fastighetsägare, förvaltare, organisationer, experter och kommunala förvaltningar. Workshopen utmynnade i gemensamma åtgärdsförslag.

Åtgärderna har sedan utvecklats till detta handlingsprogram av WSP:s projektgrupp. Under arbetets gång har Stadsmuseet och Stadsbyggnadskontoret bidragit med synpunkter. Ett koncept för handlingsprogrammet har skickats ut till referensgruppen för avstämning och eventuella synpunkter har inarbetats i rapporten.

TANKAR OM FORTSATT ARBETE

I kommande planarbete och stadsutvecklingsprojekt är det viktigt att integrera landeriberättelsen så att såväl kulturmiljön som projekten kan stärkas.

Det krävs ett samlat grepp om landerierna i form av en projektledare som samordnar fastighetsägare, experter och andra berörda. Målet är att skapa en sammanhållen gestaltning och en starkare gemensam berättelse.

Utöver projektledare behöver ansvariga utses för samordning inom enskilda frågor, exempelvis skyltning eller restaurering av bebyggelse. Vissa åtgärder, exempelvis belysning av träd och växter, behöver detaljstuderas för att få långsiktigt hållbara lösningar.

Utifrån organisationen med projektledare och ansvariga är det lämpligt att skapa delprojekt. I varje delprojekt involveras experter och berörda i frågor som specifikt rör dem. Uppdelningen är nödvändig på grund av olika förutsättningar och åtgärdsbehov på landerierna.

Delprojektens organisation med kompetenser och arbetssätt kan med fördel leva vidare i den framtida skötseln och förvaltningen av landerierna.

LANDERIerna - EN INTRODUKTION

VAD ÄR ETT LANDERI?

Ett landeri var en jordbruksfastighet på stadens mark som arrenderades ut. Marken var stadens donationsjord som Göteborg fick av Kronan vid grundandet 1621 och som bland annat skulle stå för stadens livsmedelsförsörjning.

NÄR VAR DE I BRUK?

Systemet var i bruk från Göteborgs grundande 1621 fram till strax efter sekelskiftet 1900. Landerierna kan sägas ha varit som mest utbyggda på 1860-talet. Därefter började landerierna lösas in och nya stadsdelar byggas på de tidigare landerimarkerna.

HUR SÅG DET UT?

Landeriernas antal och utbredning ändrades under hela perioden som systemet var i bruk. Även verksamheterna varierade över tid. Vissa landerier hade ett storskaligt lantbruk medan andra var småskaliga. Några fokuserade på spannmål och andra på tobaksplantering. Ytterligare andra var inte bebyggda utan användes som betesmark eller hötäkt. Förutom lantbruk fanns det på vissa landerier även produktion av tegel, socker, rep eller kläder, eller en verksamhet i form av värds- hus.

VAD HÄNDE?

Landerierna har varit platser för människors arbete, rekreation och nöje. Såväl kvinnor som män, barn och vuxna, mer och mindre bemedlade, har verkat på landerierna.

LANDERIerna IDAG

Idag är det främst de herrgårdslika huvudbyggnaderna som förknippas med landerierna, men de fysiska spåren utgörs också av trädalléer och andra spår av odlingar och parker.

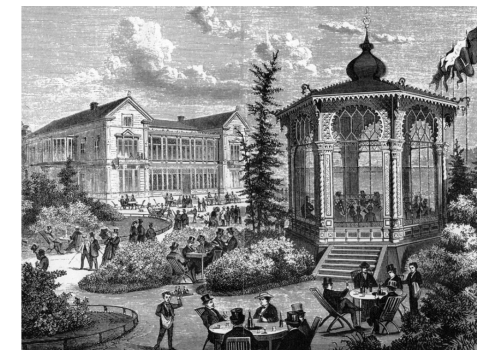
Spåren knyter an till de jordbruksmarker som förr sträckte sig fram till vallgraven kring den gamla stadskärnan. Flera före detta landeriparker är idag betydelsefulla rekreativmiljöer för Göteborgs invånare.

LÄS MER

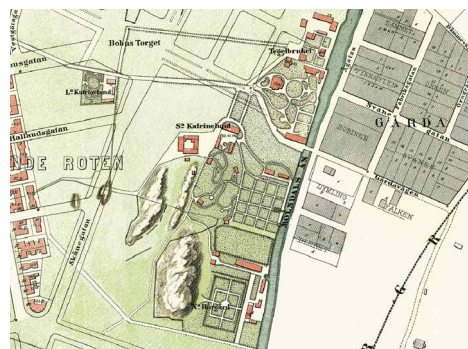
För mer historik hänvisas till Stadsmuseets rapport Kulturmiljövision Göteborg förstärkt: Landerierna som finns tillgänglig på museets hemsida. Mer fördjupning finns i Gunilla Enhörnings avhandling Landerierna i Göteborgs stadsbyggnad.

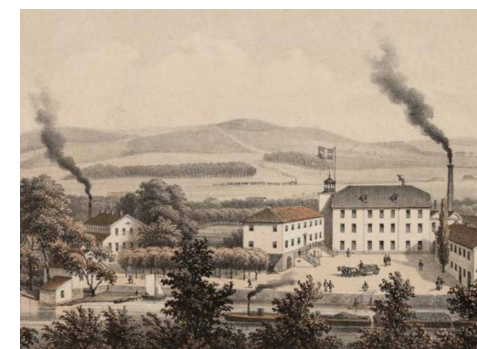
Barn promenerar i parken med Carlsbergs huvudbyggnad i bakgrunden.

Nöje och restaurang i Lorensbergsparken. Teckning av Otto Mankell 1870.

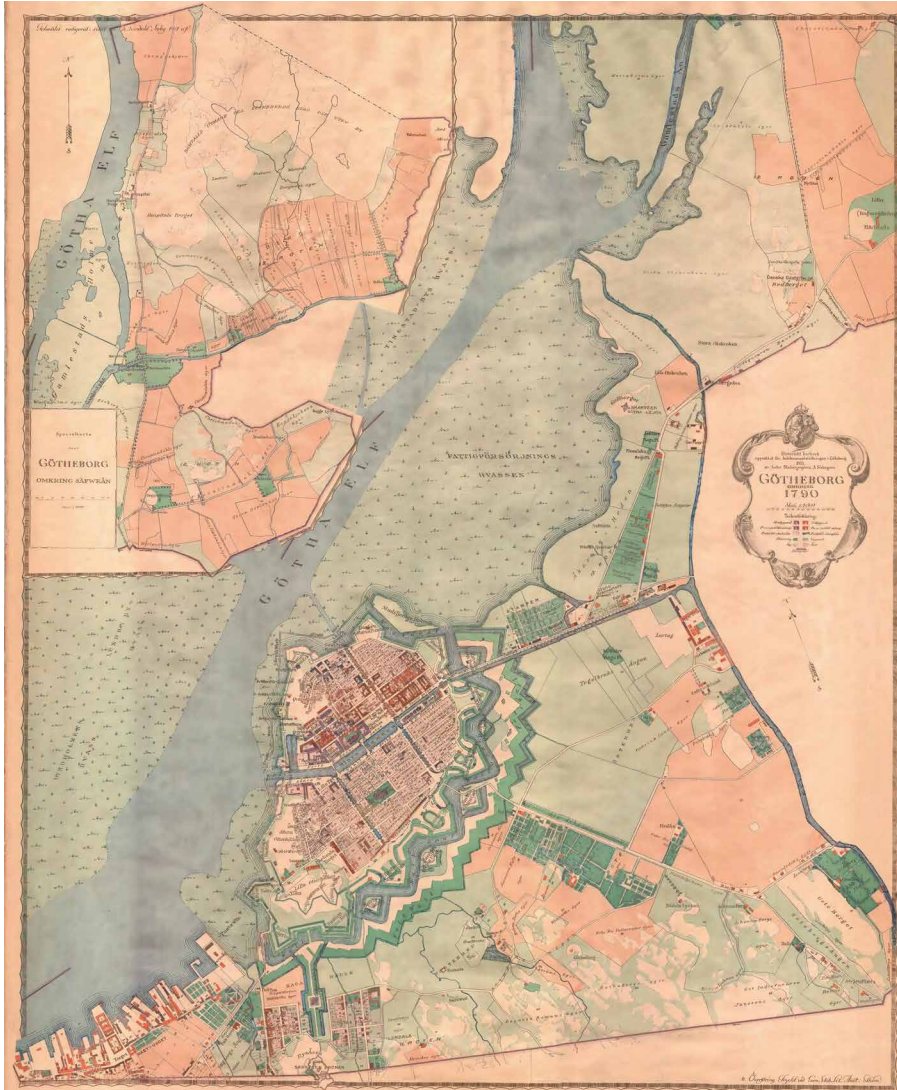

Utsnitt ur karta 1888. Bilden visar tätt beläggna landerier vid Mölndalsån. "Burgårdens gångväg" längs ån har fått sitt namn efter landeriet med samma namn.

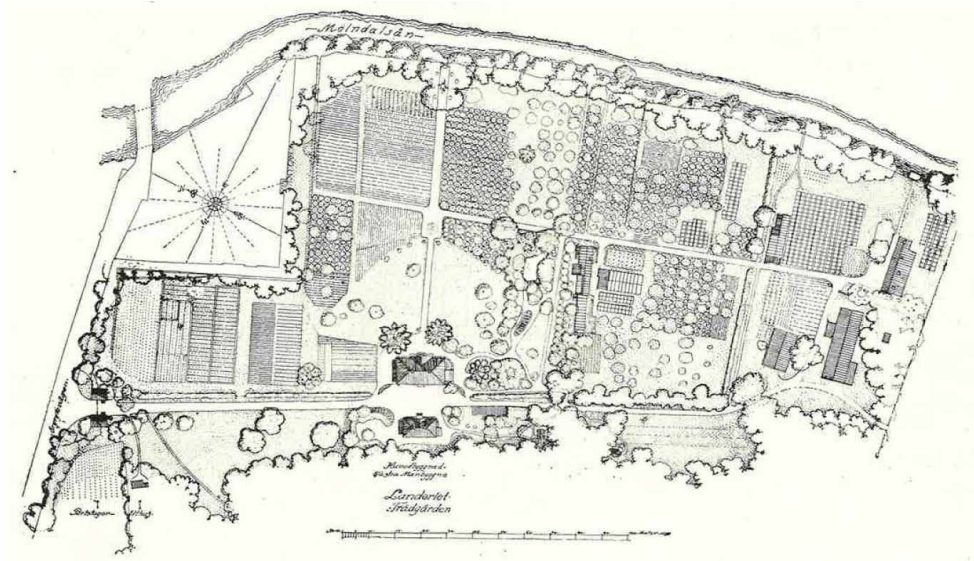

Sockerbruksbyggnad på Ånäs landeri, ur Sveriges Industriella Etablissementer 1872.

Karta från 1790 över den befästa staden och dess donationsjor. Landeriernas jordbruksmarker sträckte sig fram till den befästa stadens vallar. Anläggningarna låg vid landsvägarna och vattenvägarna in till staden.

Trädgårdsritning av arkitekt Eugen Thorburn 1917. Ritningen visar Lisebergs påkostade anläggning med omfattande odling och park.

Stora Katrinelunds numera bebyggda odlingsmarker sett från nordväst.

STARKARE GEMENSAM BERÄTTELSE

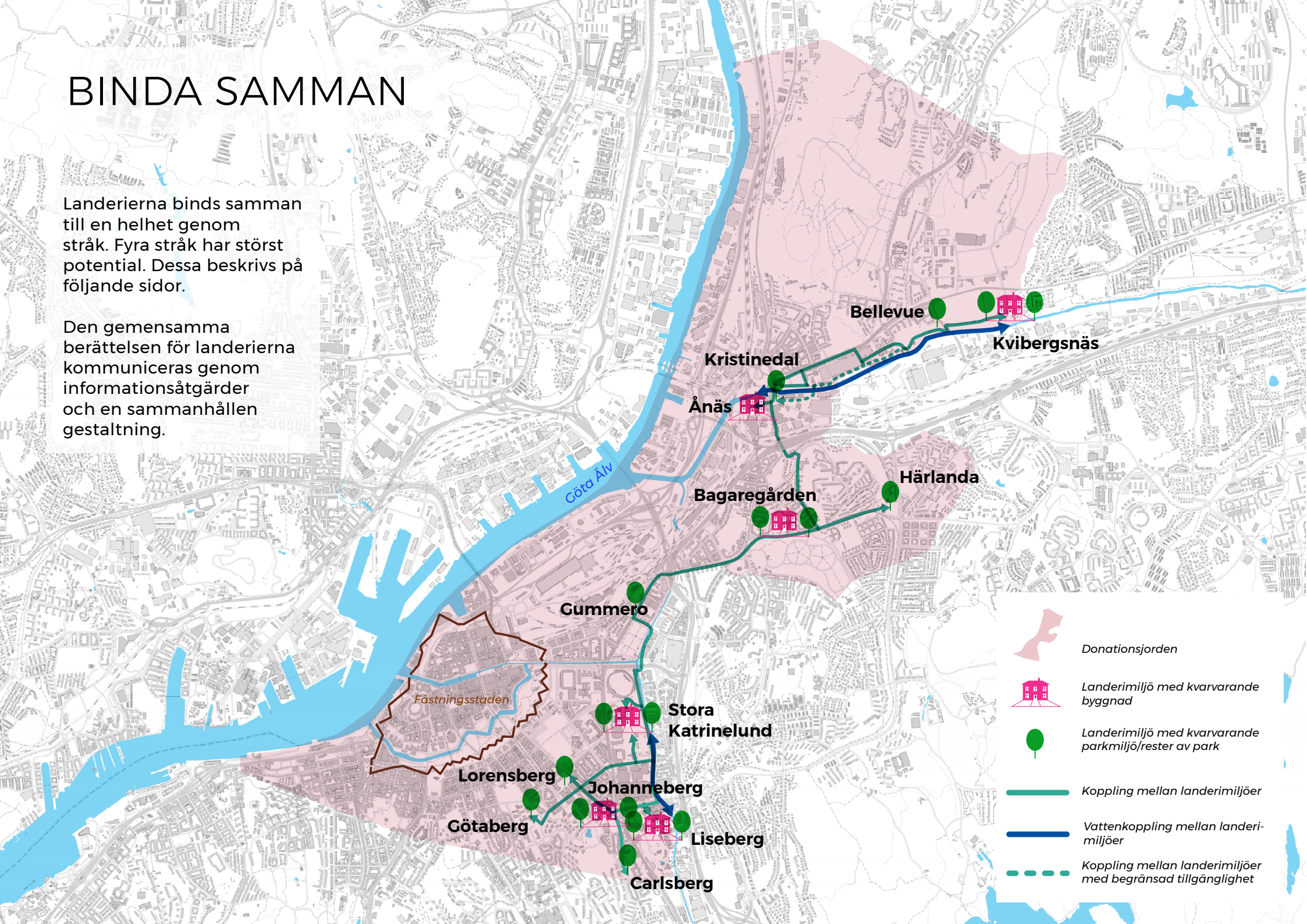
I detta kapitel presenteras åtgärder på en övergripande nivå som ska bidra till att landerierna får en starkare gemensam berättelse. Åtgärderna utgår från tre strategier; *Binda samman*, *Aktivera och tillgängliggöra* samt *Bruka*. Inom varje strategi finns fokusområden med tillhörande listor med prioriterade åtgärder.

BINDA SAMMAN

Landerierna binds samman till en helhet genom stråk. Fyra stråk har störst potential. Dessa beskrivs på följande sidor.

Den gemensamma berättelsen för landerierna kommuniceras genom informationsåtgärder och en sammanhållen gestaltning.

Donationsjorden

Landerimiljö med kvarvarande byggnad

Landerimiljö med kvarvarande parkmiljö/rester av park

Koppling mellan landerimiljöer

Vattenkoppling mellan landerimiljöer

Koppling mellan landerimiljöer med begränsad tillgänglighet

LANDERISTRÅK: SÄVEÅN

Säveån har varit en viktig transportled för området sedan lång tid tillbaka. Staden Nya Lödöse anlades där vattendraget löpte ut i Göta älv. Ån är tillsammans med landsvägen huvudanledningen till att flera landerier uppfördes här.

Kulturmiljöer och grönska längs stråket

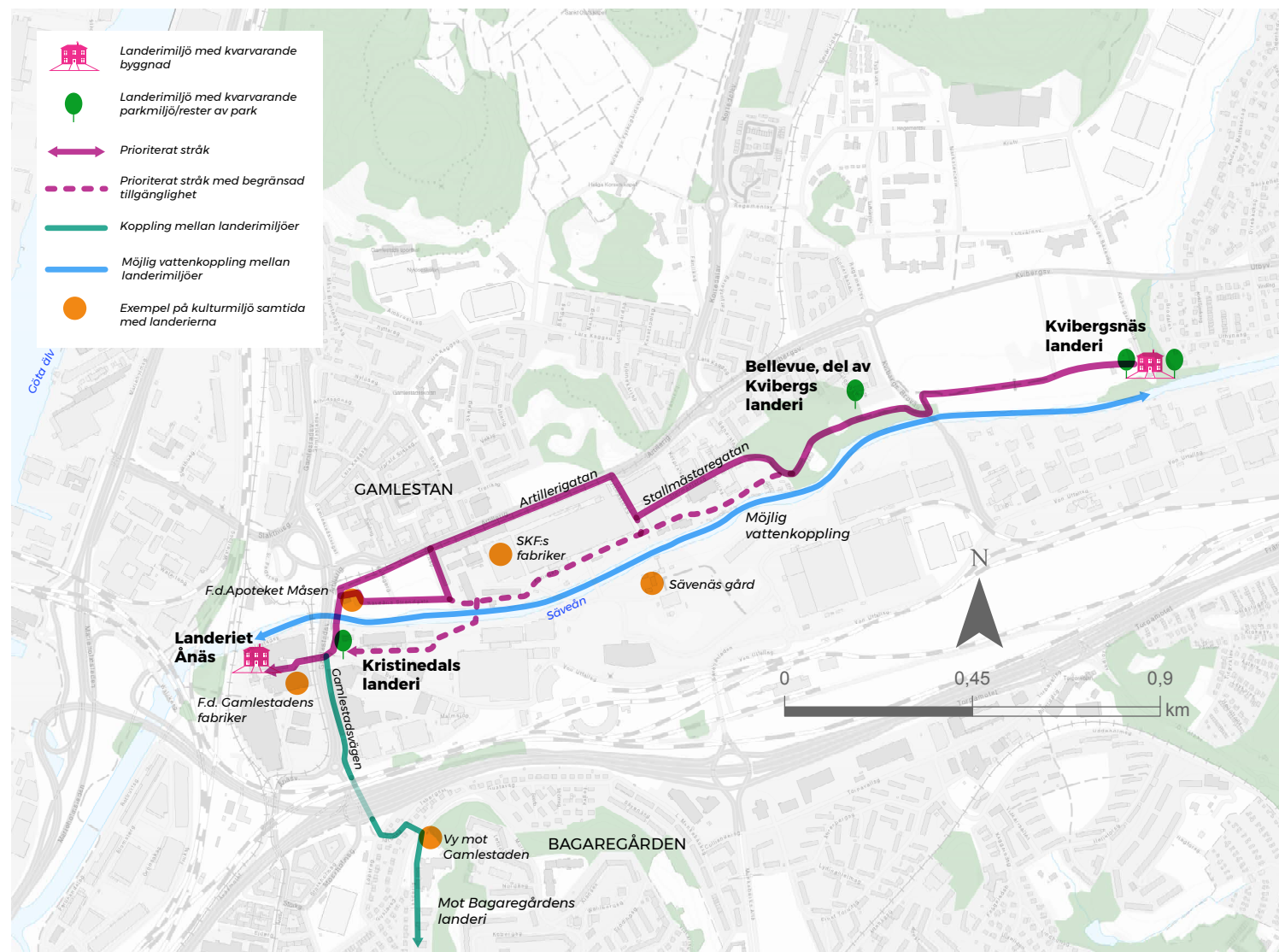
- Landeriet Ånäs vid Gamlestadens fabriker
- Kristinedals landeri
- SKF
- Sävenäs gård
- Bellevue, del av Kvibergs landeri
- Kvibergsnäs landeri

Försvunna större landerier

- Marieholm
- Gamlestaden/Mariedal
- Kviberg

Prioriterade åtgärder

- Skyltar visar vägen och avståndet till landerier
- Stråk öppnas upp för allmänheten, skyltas med info om landerier och övrig kulturmiljö
- Angöring med Paddan vid Kvibergsnäs

LANDERISTRÅK: SÄVEÅN

Landerierna längs Sävån år 1800. Utsnitt ur geometrisk karta från Stadsbyggnadskontorets kartarkiv. 1. Sockerbruket (Ånäs). 2. Kristinedal. 3. Kviberg. 4. Kvibergsnäs.

Kvibergsnäs landeri kan bli ett populärt besökscentrum med fokus på lantbruk på ett landeri och äldre bygghantverk. Kafé och lekplats gör att besökare stannar längre. Ett spännande sätt att anlända till landeriet är med Paddan längs Sävån.

Kvibergsnäs är det enda landeriet som har bevarad ekonomibyggnad. Den kringbyggda ladugården ska återskapas vilket blir utgångspunkt för en utställning om lantbruket.

LANDERISTRÅK: STAMPEN - HÄRLANDA

Stråket följer den gamla landsvägen. Här låg landerierna som ett pärlband, beroende av goda kommunikationer in till staden.

Från landeriet Gummero löper stråket via Svingeln med Skansen Lejonet, Mosaiska begravningsplatsen och Spinnhuset vidare upp mot landerierna Bagaregården och Stora Härlanda. Det lite längre avståndet gör att stråket lämpar sig för guidade jogging-, cykel- eller bussturer.

Kulturmiljöer och grönska längs stråket

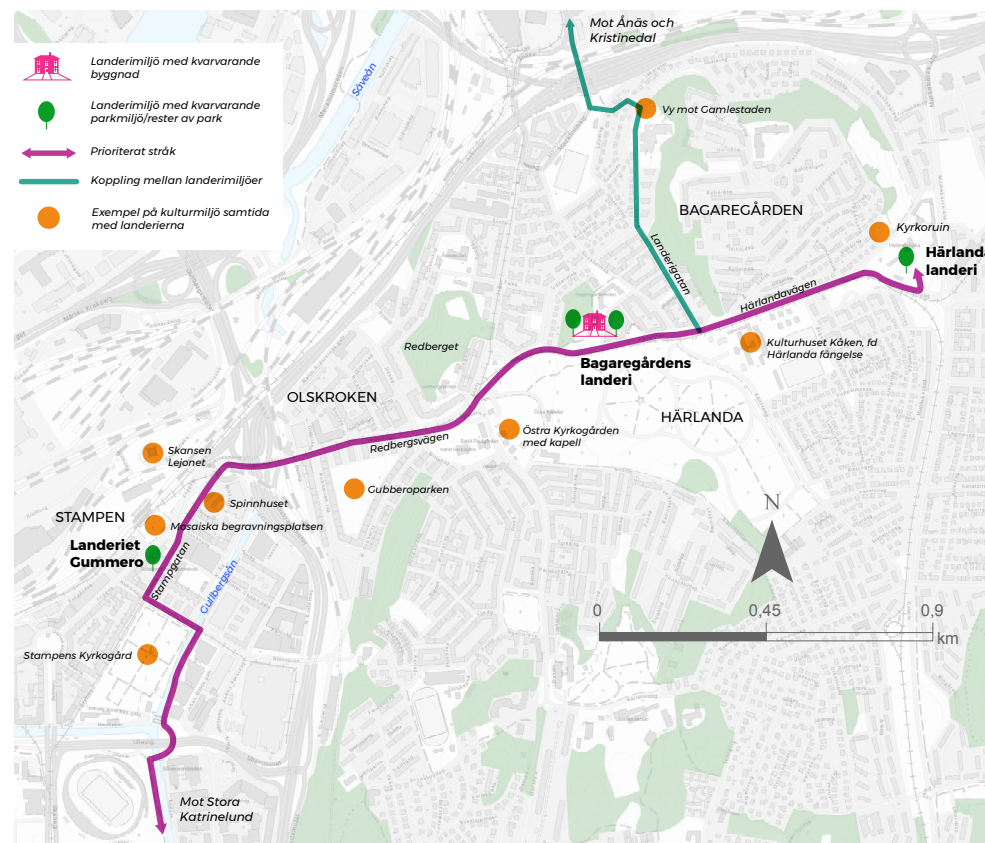
- Landeriet Gummero
- Spinnhuset: viktig kvinnohistorisk miljö
- Mosaiska begravningsplatsen: berättar om judiska samhällets betydelse i Göteborg. Koppling till landerierna genom familjerna Magnus och Fürstenberg med flera.
- Skansen Lejonet
- Gubberoparken
- Östra kyrkogården med kapell
- Bagaregårdens landeri
- Härlanda fängelse
- Stora Härlanda landeri, medeltida kyrkoruin

Försvunna större landerier

- Fredriksdal/Oscarsdal
- Redberget
- Danska gästgivaregården

Prioriterade åtgärder

- Vägvisningsskyltar med angivna avstånd placeras nära spårvagnshållplatser.
- Informationsskyltar med resandeberättelser berättar om landeriernas och landsvägens historia.
- Entréer från vägen förtydligas med skyltar och belysning som gör det igenkännligt.

LANDERISTRÅK: STAMPEN - HÄRLANDA

Entré till kullen med Bagaregårdens landeri från Härlandavägen. Platsen passar bra för landeribelysning, skylt med resandeberättelser och blomstrande färgklickar i form av exempelvis dahlior som signalerar att besökaren kommit fram till landeriet. Entrén har inte historisk koppling till landeriet men har en funktion för att leda in till miljön.

Landeriet Stora Härlanda och Härlanda kyrka sett från söder. En dubbelallé skapar blickfång från både norr och söder. Med belysning, skyltning och pergola kan effektfulla entréer skapas till landeriet.

LANDERISTRÅK: SÖDRA VÄGEN

Södra vägen är den historiska huvudvägen till Göteborg. Vid Korsvägen erbjuds en utblick över Johannebergs landeri med park. Stråket fortsätter förbi Lorensbergs landeri.

Johannebergs landeri är en mittpunkt för landerierna i området med goda kopplingar till omgivande landerier.

Södra vägen är även idag en huvudväg, vältrafikerad och kantad av 1900-talets stadsbebyggelse. Med historiska skyltar längs stråket kan kontrasterna mot landeritidens lantliga miljö visas.

Ett alternativt landeristråk är Johannebergsgatan där station Korsvägens västra uppgång planeras. Gatan erbjuder lugn och grönska men anlades först på 1920-talet.

Avståndet är kort från Lorensberg till Vasakyrkan, liksom från Johanneberg till Carlanderska sjukhemmet. Dessa två institutioner uppfördes i parkmiljöer där landerierna Götabergs respektive Carlbergs huvudbyggnader tidigare hade legat.

Kulturmiljöer och grönska längs stråket

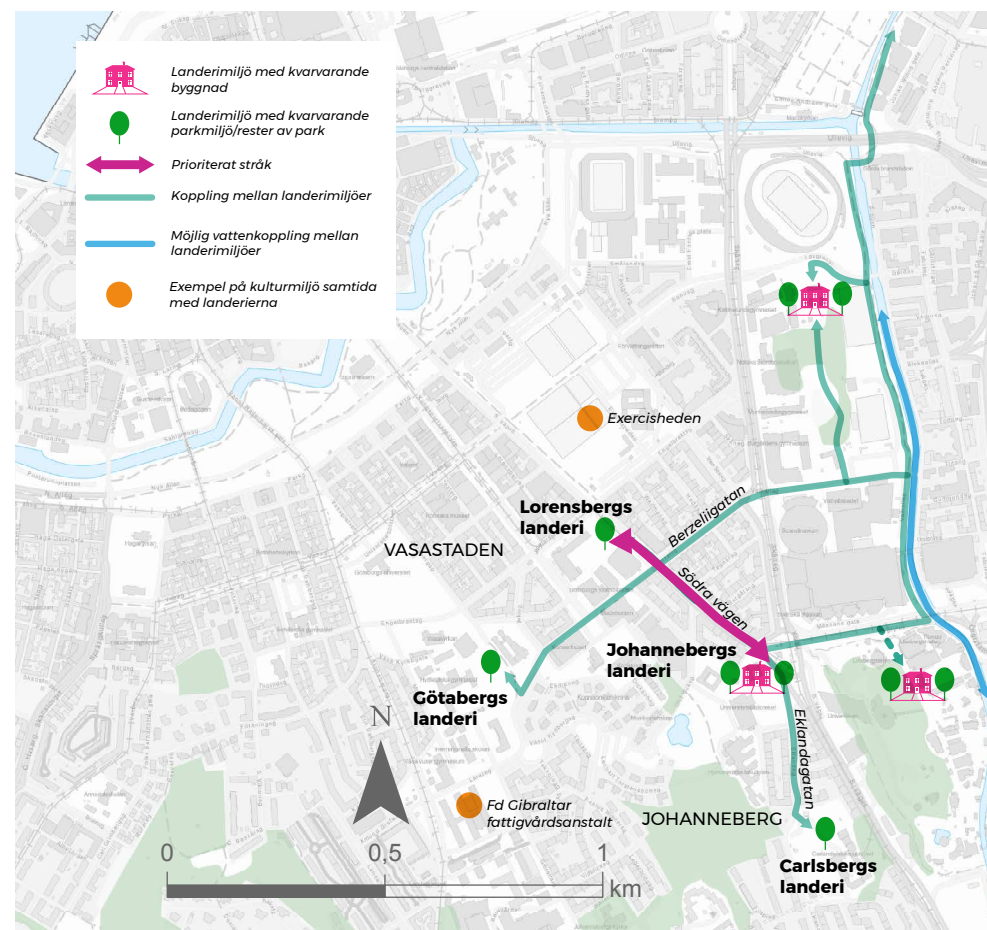
- Lorensbergs landeripark/stadspark
- Johannebergs landeri vid Södra vägen.

Försvunna större landerier

- Kristinelund (nära Götaberg)
- Lyckan
- Hedås (vid Södra vägen)

Prioriterade åtgärder

- Skyltar med vägvisning och angivna avstånd till landerier.
- I planerade Västlänkenuppgångar visas vägen till stråken.
- Blomstrande färgklickar och belysning stärker stråket

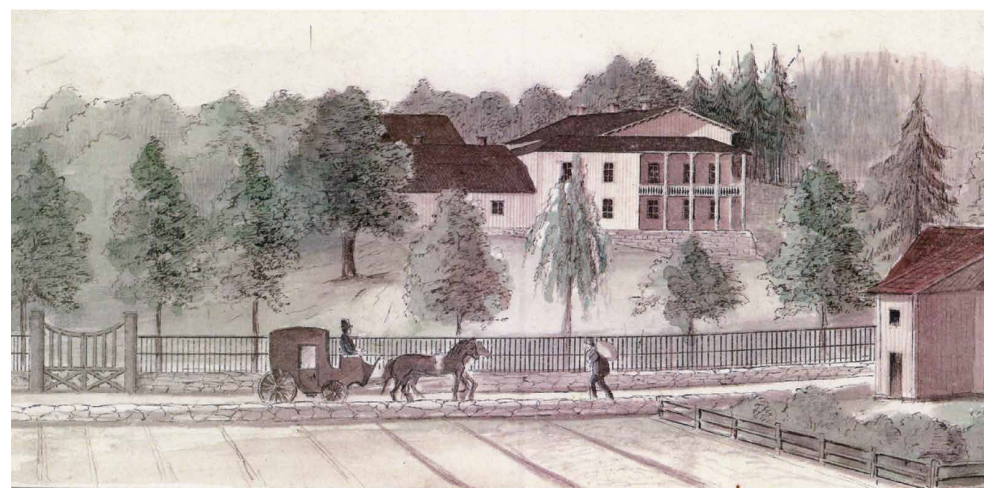

LANDERISTRÅK: SÖDRA VÄGEN

Johannebergs landeri med Södra vägen och Korsvägen nedanför. Foto: Ola Erikson.

Akvarell från cirka 1850-talet över infartsvägen Södra vägen. Johannebergs landeri i bakgrunden med park som avgränsas mot vägen av staket och grind. Göteborgs stadsmuseum.

LANDERISTRÅK: MÖLNDALSÅN

Mölndalsån är mycket viktig för berättelsen om landerierna som produktionsmiljöer. På flera landerier längs ån fanns småindustrier på 1600-talet, 1700-talet och 1800-talet. Här fanns bland annat tegelbruk, tobaksplantage och sockerbruk. På pråmar transporterades varor till industrierna.

Kulturmiljöer och grönska längs stråket

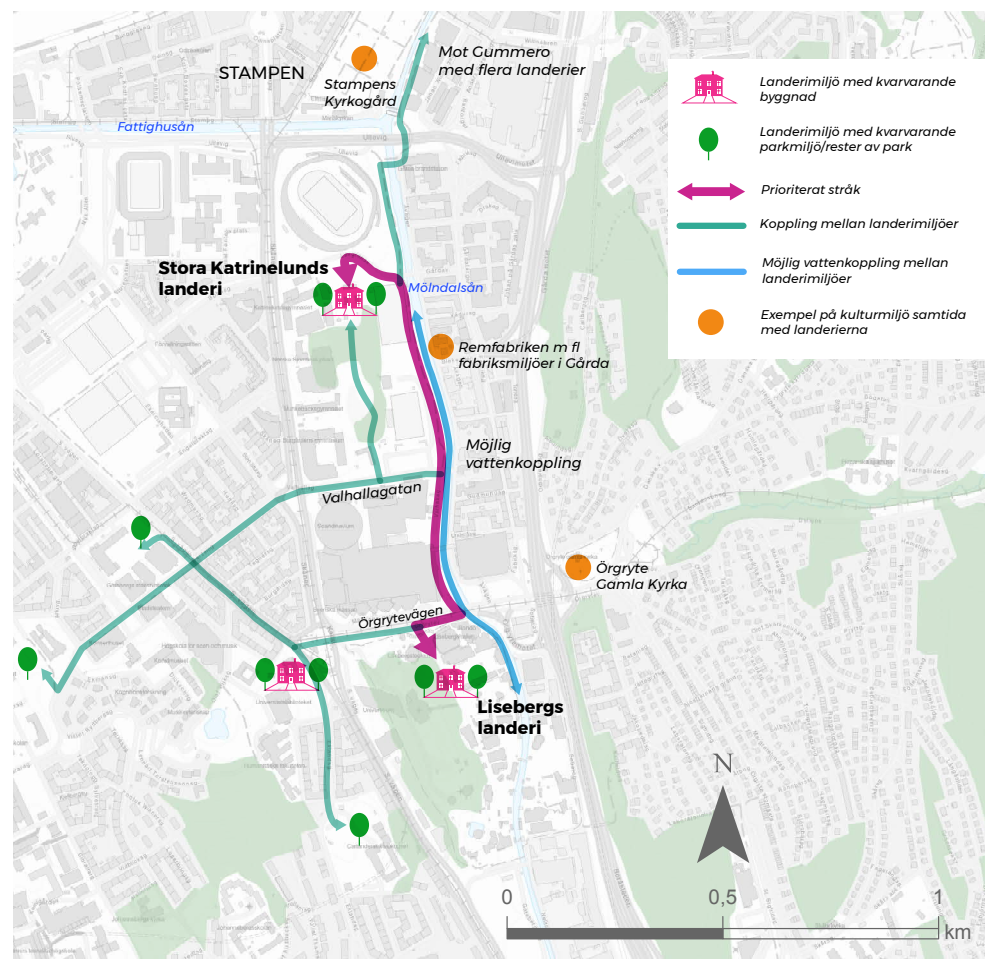
- Stampens kyrkogård
- Stora Katrinelunds landeri
- Remfabriken m fl fabriksmiljöer i Gårda
- Lisebergs landeri

Försvunna större landerier längs stråket

- Katrinedal
- Norra Burgården
- Södra Burgården

Prioriterade åtgärder

- Spännande belysning, blomsterplanteringar och skyltar om Mölndalsåns landerier sätts upp vid ån
- Stråket skyltas med vägvisning och angivna avstånd till landerier i centrum

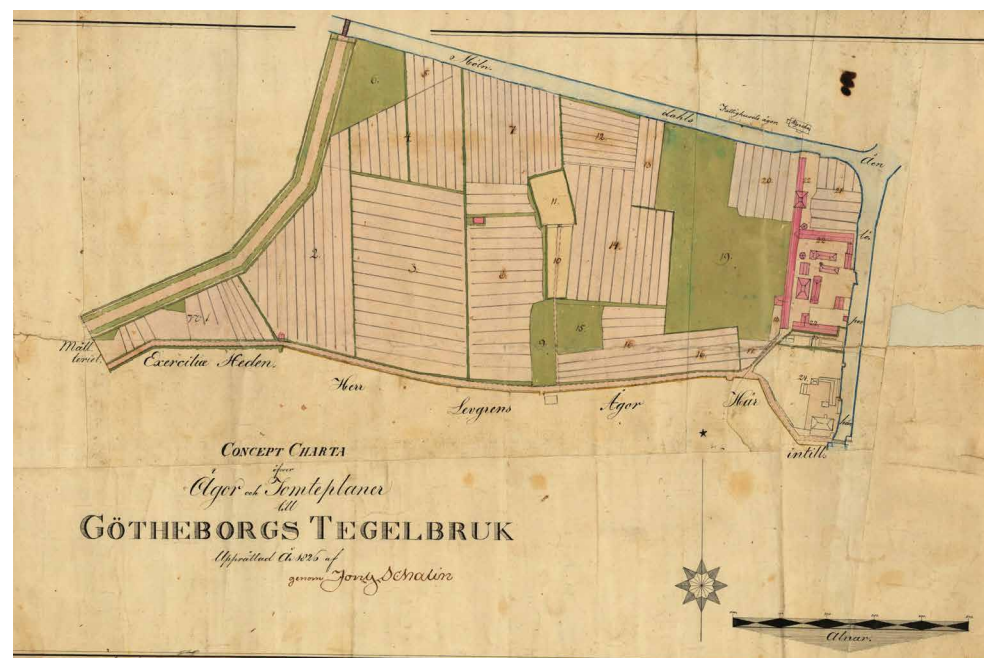

LANDERISTRÅK: MÖLNDALSÅN

Stråket Mölndalsån mellan Liseberg och Stora Katrinelund. På landerierna bedrevs småindustrier. Remfabriken i Gårda från 1900-talets början visar på industriernas kontinuitet längs stråket.

Karta över landeriet Tegelbruket vid Mölndalsån år 1826. Stadsbyggnadskontorets kartarkiv.

LANDERIER VID STRÅKEN I CENTRUM PÅ KARTA FRÅN 1888

Ovan: Utsnitt ur karta från 1888 med ungefärlig markering av de längs landeristråken belägna landerierna.

Landerier kring Södra vägen: Carlsberg (1), Johanneberg (2), Lyckan (3), Lorensberg (4), Stora Hedås (5), Lilla Hedås (6) och Götaberg (7).

Landerier vid Mölndalsån: Liseberg (8), Södra Burgården (9), Norra Burgården (10), Stora Katrinelund (11), Tegelbruket (12). Utdragna streck över markerna visar hur stadens nya kvarter planerades att läggas ut. Wikimedia commons.

INFORMATIONSÅTGÄRDER

Etablering av ett sammanhang

Att etablera landerierna som sammanhang i staden kräver en variation av informationsåtgärder som riktar sig till flera målgrupper.

Några landerier har potential att utvecklas som besöksmål. Andra utvecklas som platser för rekreation, närodling eller lek.

Det behöver finnas lättillgänglig information om hur man tar sig till landet, vad man kan göra på platsen samt vilka faciliteter som finns.

Att fler människor vistas på platserna bidrar till att skapa ett sammanhang. Staden kan använda sina informationskanaler för att exempelvis uppmuntra till picknick på ett landeri.

Åtgärder för alla landerier

Detta avsnitt behandlar åtgärder för alla landerier med syfte att binda samman dessa till en helhet.

Broschyr och landerikarta

En broschyr med landerikarta på flera språk tas fram. Broschyren berättar om landeristråken såväl som varje plats. Den ska finnas i tryckt form och kan distribueras på centralstationen, turistinformationen, museer och andra strategiska platser. Kartan ska även finnas i digital form via webbplatsen.

Informationsåtgärder på plats

Det är även viktigt att de utan smartphones och datorer får tillgång till platserna och dess historia. Informationstavlor, skyltning och aktiviteter är avgörande för att lyckas nå flera åldersgrupper och människor med olika bakgrund. Guidade vandringar på fler språk än svenska är nödvändigt.

Prioriterade åtgärder

- Egen webbplats upprättas som binder samman landerierna
- Broschyr med landerikarta tas fram
- Information på plats sker i olika former och på olika språk för att nå flera åldersgrupper och människor med olika bakgrund

En landerikarta kan tydliggöra och binda samman landeriernas geografiskt utspridda kulturarv. *Hälsingegårdars väg* kan ge inspiration. www.halsingegardarsvag.se.

Egen webbplats som ger information om aktuella aktiviteter, platserns historia och fotografier av miljöerna.
<http://halsingegardsupplevelser.se/>

SAMMANHÅLLEN GESTALTNING

Grafisk profil

En grafisk profil tas fram som binder samman miljöerna och gör att människor känner igen sig när de har kommit fram. Framtagandet sker i samverkan med fastighetsägare och ska fungera tillsammans med kulturmiljön på varje landeri.

Skyltning

Skyltar som visar vägen och leder in till landerierna ska ha gemensamma grafiska former och typsnitt. De kan ha samma färg, alternativt att färgen varierar för att bidra till en specifik identitet på varje plats.

Inom varje miljö kan skyltar ha en egen gestaltning och utformning som lyfter fram den specifika historien på landeriet.

Alla skyltar bör utföras i ett hållbart material och vara enkla att byta ut.

Landeribelysning

En speciell belysning och ljussättning signalerar att en kommit fram till ett landeri. En ljusfestival med ljusdesigners kan arrangeras för att locka människor.

Belysning tillsammans med en skylt visar att någonting har hänt på platsen, även om enbart en trädrad finns kvar idag.

Belysning kan följa ett träds form eller hänga ner från kronan och belysa rummet

därunder. Den kan även läggas i marken för att avspegla en historisk struktur. Hän-syn till kultur- och naturmiljö samt underhållsperspektivet är ett måste. Belysning måste detaljstuderas utifrån trädets eller växtlighetens förutsättningar, bland annat rötter.

Blomstrande färgklickar

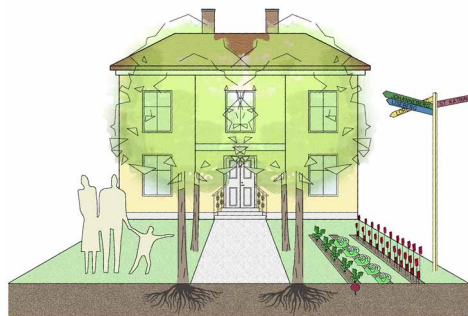
Parker och trädgårdar tillfogas blomstrande färgklickar, primärt de blommor som kan beläggas i källorna att de har funnits på platsen. Landerisymbolen dahlia bör återkomma på några landerier. Tillsammans med varsam slyröjning skapar det tydligare entréer till landerierna.

Prioriterade åtgärder

- En grafisk profil för landerierna tas fram
- Skyltar och belysning ges en sammanhållen gestaltning
- Blommor planteras som ger färgklickar och signalerar ankomsten till landerier
- Dahlia lanseras som landeriernas gemensamma symbol

Belysning kan skapa igenkänning och ett gemensamt sammanhang på flera olika landerier.

En illustrationsbild för landerierna kan tas fram med olika element som huvudbyggnad, allé och trädgårdsodling. Träd och rötter symboliserar historisk förankring och organisk utveckling. Riktningsskyltar på strategiska platser gör landerierna kända i staden.

Belysning i marken kan avspegla historiska strukturer men måste ske i samklang med kulturmiljön.

Dahlia lanseras som landeriernas gemensamma symbol. John Nonnen på Liseberg införde dahlia till Sverige och blomväxten fanns i rikliga mängder på landeriet.

Tydliggör de stråk som binder samman landerierna med en sammanhållen gestaltning på skyltar. Skyltar från svenska turistvägar och "scenic routes" i Kalifornien. Wikimedia commons

Bagaregården

Utsiktsplats,
foto Ola Erikson

AKTIVERA OCH TILLGÄNGLIGGÖRA

Restaurering av bevarade byggnader samt delar av parker och trädgårdar aktiverar och tillgängliggör historien på landerierna.

Digitala åtgärder stärker ytterligare den historiska upplevelsen.

Besökscentrum utvecklas på några landerier.

AKTIVERA OCH TILLGÄNGLIGGÖRA

FYSISKA ÅTGÄRDER

Bevarade och nya strukturer

Bevarandeåtgärder omfattar bland annat restaurering av byggnader och byggnadsdetaljer samt återställning av äldre färgsättning. Parker med växtytor och grusgångar kan återskapas. Återskapande ska i första hand ske på samma plats som det ursprungliga läget.

På vissa platser anläggs en ny grön struktur på samma plats som riven landeribebyggelse. Det kan vara en häck, en pergola med bord och sittmöbler eller ett orangeri som kan användas året runt. Möbler, stolpar och armaturer utformade med historisk förlaga ger ytterligare prägel av landeri. En annan ny struktur är tydligare entréer. Det kan göras genom skyltning, belysning, varsam gallring och blomstrande färgklickar. Åtgärderna behöver anpassas och kombineras på olika sätt beroende på natur- och kulturvärden på varje plats.

Utvecklingsplaner med budgetar

Utvecklingsplaner tas fram för ovan nämnda åtgärder. De ska även innehålla budgetar som försäkrar om en långsiktig hållbarhet ur kulturhistorisk, ekonomisk och funk-

tionell synvinkel. Gestaltningen ska vara praktisk, kunna underhållas och ha möjlighet att leva vidare oavsett samarbetspartners. Om den inkluderar verksamheter måste det finnas en budget för personal.

Kunskaper inom bebyggelsehistoria, arkeologi, historiska växter samt förvaltning och underhåll är några viktiga kompetenser i utvecklingsplanerna.

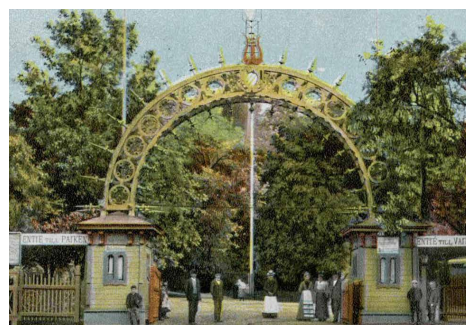
Landerier med fler besökare behöver P-platser, soptunnor, toaletter och möjlighet till förtäring. Det får dock inte ske på bekostnad av kulturmiljöns värden.

En pergola kan avspegla riven bebyggelse och vara avkopplande eller inbjuda till lek.

Prioriterade åtgärder

- Utvecklingsplaner tas fram för landerier med bevarade landeribyggnader och parkstrukturer
- Enklare grön struktur uppförs som återspeglar riven landeribebyggelse där det är möjligt
- Entréer stärks
- Budget tas fram för underhåll av fysiska åtgärder

Entrémotiven till landeriernas parker och byggnader behöver stärkas. Här den gamla entrén till Lorensbergsparken, bild från äldre vykort. Källa: Kulturmiljövision Göteborg förstärkt: Landerierna

Riven byggnad rekonstrueras utifrån foton och historiska ritningar. Orangeri på Gunnebo slott. Wikimedia commons

Exempel på utformning av skylt vid entré till landeri.

Åtgärder på varje landeri

Detta avsnitt behandlar åtgärder som aktiverar och tillgängliggör historien på varje landeri.

DIGITALA ÅTGÄRDER

Egen webbplats

En egen webbplats för Göteborgs landerier utvecklas där information om aktuella aktiviteter, landerispår, människor, bilder och historia samlas. Den blir ett sätt att etablera landerierna som ett gemensamt sammanhang i staden. Webbplatsen blir ett nav för projektets digitala åtgärder.

Historisk kikare

Miljöns historiska utseende kan demonstreras på plats med en kikare med ett historiskt fotografi eller en digital modell inuti. Även besökare som saknar en smart-phone kan då ta del av miljöns historia.

Digital rekonstruktion

Digitala rekonstruktioner skapas av landerimiljöerna som de såg ut på 1890-talet.

Användaren kan "flyga ner" i en 3D-modell och se husen och detaljerna i ögonhöjd. Denna åtgärd kan kopplas till en app eller historisk kikare så att besökaren kan uppleva det tidigare utseendet parallellt med att röra sig i landerimiljön.

Appar

Befintliga stadsvandringsappar bör uppdateras med information om landerier och landeristråk: exempelvis Göteborg & Co:s

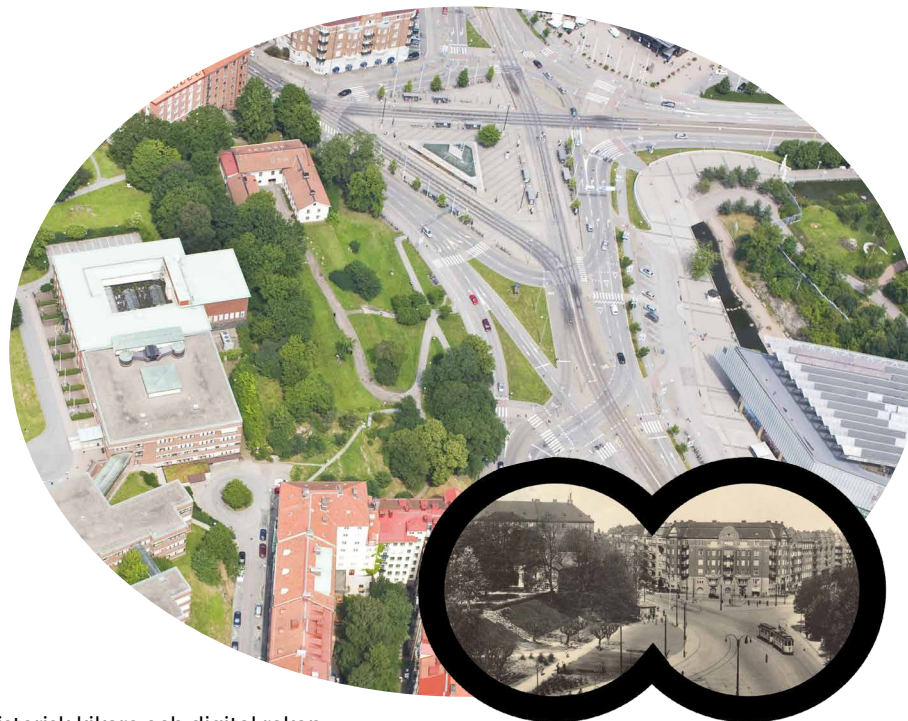
Gothenburg guides eller HIGABs stadsvandringsapp.

På sikt kan en särskild landeri-app utvecklas. Information från appen aktiveras i mobilen när besökaren är i närheten. Appen kan bjuda in till en rundtur på landet där fördjupad information med historiska kartor och fotografier dyker upp allteftersom användaren rör sig i miljön. Med hjälp av tekniken *Augmented reality*, så kallad *Förstärkt verklighet*, kan besökaren filma landerimiljön med sin mobilkamera och då även se historiska foton och filmer som fästs på sin rätta plats i landskapet.

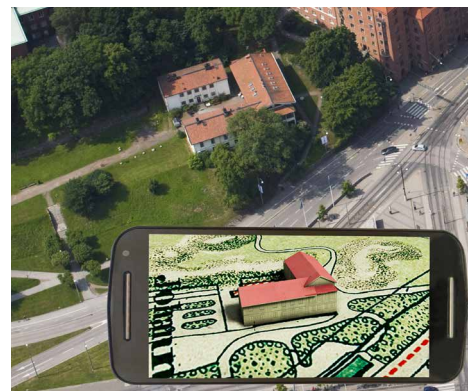
Appen behöver ha en talfunktion för dem som har en synnedsättning och behöver också finnas på fler språk än svenska.

Prioriterade åtgärder

- Information om landerierna och landeristråken läggs in i befintlig app
- Digitala rekonstruktioner skapas av landerierna på 1890-talet
- "Historiska kikare" sätts upp i utvalda miljöer

Historisk kikare och digital rekonstruktion. Illustration: Göteborgs stadsmuseum, Daniel Cardell.

Befintliga appar används till en början för att informera om landerier och landeristråk. Exempel på appar är Göteborg & Co:s *Gothenburg guides* eller HIGABs stadsvandringsapp.

BERÄTTELSE ATT FÖRMEDLA

Aktivera med berättelser

En viktig del i aktiveringen av landerierna och dess historia är hur berättelserna förmedlas på plats. Besökare förväntar sig att berättelserna ska utgöra en heltäckande representation av människorna och verksamheterna på platserna. Ett klass- och genusperspektiv är grundläggande.

En viktig åtgärd är att låta exempelvis en pedagog ta fram sådana berättelser. Genom interaktiv konst och design på platsen kan människor själva engagera sig i, påverka och omforma berättelserna.

Inspirationsexempel på ett sådant urval av berättelser har sammanställts i den rosa rutan till höger.

Prioriterade åtgärder

- Berättelser tas fram som representerar alla grupper av människor och verksamheter som funnits på landeriet
- Berättelserna utgör grund för stadsvandringar, informationsskyltar, interaktiv konst och design och andra aktiverande åtgärder

Kan barnens lek åter komma i fokus? "Barnens paradiset" på Johannebergs landeri, jubileumsutställningen 1923. Källa: Kulturmiljövision Göteborg förstärkt: Landerierna

Förmedla berättelser om trädgårdsodlingen på landerierna. Dahlian introducerades i Sverige av John Nonnen som bodde på Liseberg. Bild från flickr.com

Familjen Magnus, samlad på trappan till landeriet Katrinedal. Källa: Landerierna i Göteborgs stadsbyggande, Enhörning, 2006, sid. 85/GHM

Exempel på berättelser

- ♦ Landerier på donationsjorden - från bönder och enkla borgare till förmögna köpmän och magistratspersoner
- ♦ Betesmarker och odlingar, plantager för tobak och sockerbetor
- ♦ Trädgård och park - trädgårdsmästarens liv och arbete, nya växter och arter till Sverige
- ♦ Resande och transporter - till fots eller med häst och vagn på vägar av varierande skick
- ♦ Söveån och Mölndalsån - transportleder för människor och varor
- ♦ Småindustri - tegelbruk, sockerbruk, repslageri, bryggeri och pianofabrik
- ♦ Sommarnöje och representation för inflytelserika göteborgsfamiljer
- ♦ Vårdshus- och nöjesträdion - park- och kafékultur för "stadens bättre invånare"
- ♦ Barns lek över samhällets och landeriernas gränser
- ♦ Ståtliga mangårdsbyggnader, grandiosa villor och lusthus i olika lägen
- ♦ Tjänstefolkets liv och bostäder: jordbruksarbetare, trädgårdsarbetare, pigor, drängar, kuskar och bokhållare
- ♦ Torpen på landerierna - torparnas liv och bebyggelse
- ♦ Landerierna avvecklas - staden expanderar
- ♦ Landerierna på Göteborgs jubileumsutställning 1923
- ♦ Landerierna på landsbygden - nu mitt i staden

BESÖKSCENTRUM

Olika förutsättningar

Landerierna har olika förutsättningar att bli attraktiva som besökscentrum. Skillnaderna mellan platserna beror på hur mycket som är bevarat, tillgängliga ytor samt läget i staden. Landerierna har även olika funktioner längs ett stråk eller en promenad - som startpunkt, tillfälligt stopp eller slutdestination.

Trädgård och park

Ett besökscentrum med inriktning på landeriers trädgårdar och parker etableras på Stora Katrinelund. En del av den gamla parken och trädgården återställs. Här finns redan utbildningsverksamhet med inriktning på trädgård och därmed goda förutsättningar för samverkan och utveckling. Besökscentret kan utvecklas till kunskapscentrum för historisk trädgårdsodling med utställningar och aktiviteter.

Lantbruk och bygghantverk

Ett besökscentrum med inriktning mot äldre lantbruksverksamhet och bygghantverk etableras på Kvibergsnäs. Här finns förutsättningar att utvecklas både till en resurs för närområdet men också till ett utflyktsmål. Kvibergsnäs är möjligt att nå vattenvägen med båt på Sävån.

På Kvibergsnäs finns befintlig verksamhet inom bygghantverk. Besökscentrumet kan till en början ha ett enklare upplägg med en mindre utställning vid ladugården.

Prioriterade åtgärder

- Besökscentrum med fokus på park och trädgård ordnas på Stora Katrinelund
- Besökscentrum med fokus på lantbruk och äldre bygghantverk ordnas på Kvibergsnäs

En del av trädgården på Stora Katrinelund.

Bilderna ovan: Besöksträdgård på Katrinetorp landeri i Skåne.

EVENEMANG OCH AKTIVITETER

Att locka människor till landerierna

En viktig del i aktiveringen av landerierna handlar om att arrangera olika typer av evenemang och aktiviteter på platserna samt att synliggöra de stråk som binder dem samman. Cykelvandring, joggvandring eller en tur med Paddan är lämpliga för att informera om stråk och platser på längre avstånd från varandra.

Där det finns mer utrymme kan ett kafé finnas som lockar människor. Plats för en foodtruck kan också finnas.

Inspirationsexempel på evenemang och aktiviteter har sammanställts i den rosa rutan till höger.

Prioriterade åtgärder

- Marknadsförutsättningar att hålla evenemang och aktiviteter på vissa landerier utreds
- Möjligheter skapas för kafé på några landerier

Landeriet Johannebergs innegård är lämplig för kaféverksamhet. Foto: Ola Erikson.

Cykelvandringar och joggvandringar är lämpliga när platserna är på längre avstånd från varandra. Marathon.se

En foodtruck turnerar runt bland några landerier.

Exempel på evenemang och aktiviteter

- ♦ Landeripaddan
- ♦ Dramatiserad landerivisning
- ♦ Uppmärksamma landeriernas mat och dryck, kanske genom provsmakning kombinerat med dramatisering
- ♦ Återknyt till värdshus- och nöjesträdion med kafé eller servering. Återknyt till barns lek med tivoli eller lekplats
- ♦ Visningar och aktiviteter för barn, på en lugn och skön plats
- ♦ Arrangera trädgårdsdagar i samarbete med Lisebergs trädgårdsdagar
- ♦ Informera om växterna på landerierna utifrån historiska kartor, inventeringar och arkeologiska utgrävningar
- ♦ Öppna en pop-up-handelsträdgård
- ♦ Skördefest, gårdsförsäljning och bondens marknad
- ♦ Testa på historiska redskap och tekniker
- ♦ Föreläsningar, utställningar och mindre musikevenemang
- ♦ Foodtruck som kan ha sin bas på ett landeri och turnera runt på andra platser för att visa på sammanhanget
- ♦ Landeriloppet: ett lopp förbi alla eller några av Göteborgs landerier.
- ♦ Landeristadsvandringar - cykelvandringar och joggvandringar som gör att större avstånd kan täckas

BRUKA

Det är viktigt att möjliggöra ett vardagligt brukande av landerierna.

Skapande av odlings-möjligheter och aktiviteter under vintersäsongen ökar människors användning och kännedom om platserna.

BRUKA

BRUKA ÅRET OM

Skapa odlingsmöjligheter

På landerier med få bevarade delar och små tillgängliga ytor är det svårt att aktivera för verksamheter. Det är istället viktigt att få människor att bruka platsen i vardagen. Odling kan vara ett sätt att involvera boende. Det kan ge en känsla av ägandeskap och gemensamt ansvar för landeriet i den egna stadsdelen.

Ett orangeri eller en enkel lagerförvaring skulle kunna möjliggöra en året-runt-användning. Odlingslådor på hjul kan flyttas in när det blir kallt och även trädgårdsverktyg kan förvaras där.

Ekosystemtjänster

Där det finns möjlighet kan platsen ha regelbundna föreläsningar, exempelvis med fokus på ekosystemtjänster. Teman kan vara hälsoaspekter av odling och trädgårdsarbete, medicinska växter, växter som lockar fram fjärilar eller bin, ätbara blommor, växtkombinationer som får bort vissa insekter och så vidare.

Under vintersäsongen

En fin kälkbacke, med möjlighet att låna pulkor, snow-racers och hjälmar kan vara ett bra sätt att locka familjer till ett landeri under vintertid. Passande platser är exempelvis Bagaregårdens eller Stora Härlanda landerier.

Bra kringsservice i form av fikamöjligheter och grillplatser kan ytterligare öka dragkraften under den kalla och mörka årstiden.

Andra aktiviteter som lockar besökare vintertid är olika julaktiviteter som julmarknader.

Prioriterade åtgärder

- Odlingsmöjligheter skapas utifrån historiska förhållanden och förutsättningarna på platsen
- Julmarknad arrangeras på något eller några landerier

På mindre känsliga landerier kan det skapas möjligheter för gemensam odling för personer i närområdet.

Julmarknad skulle bli ett populärt inslag på ett landeri. Fotograf Joakim Jardenberg, Licens: [CCBY 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by/2.0/).

Pulkabacke och grillkvällar passar bra på några landerier.

SKAPA LEKMILJÖER

Lek kan variera från ett mindre anspråkslöst lekområde till en större anläggning. Lek ska placeras på lämpliga platser för att undvika att det tar över berättelsen om området.

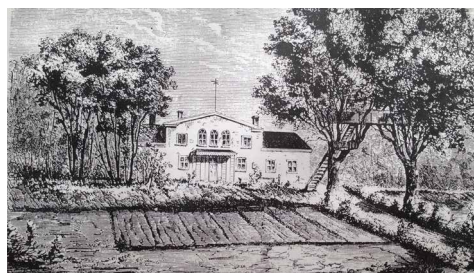
Spiraltrappor upp i träd med trädkojor har funnits på några platser. Dessa kan användas som inspiration för en ny koja som ger utsikt över landeriet, förutsatt att det kan göras på ett hållbart och säkert sätt.

På Kvibergsnäs kan en lekplats göra att fler lockas att besöka besökscentrumet. Inspiration och idéer kan hämtas från lekplatsen "Barnens paradys" på Liseberg. Lekredskap som anknyter till äldre djurhållning kan ingå i lekplatsen.

På mindre känsliga platser är det även möjligt att bygga spångar eller en enklare hinderbana mellan träden. Dessa föremål får dock inte ta över landeriberättelsen på platsen.

Prioriterade åtgärder

- Lekplats med landeri i miniatyr byggs på Kvibergsnäs

Trädkoja med trädgårdsodlingar. Ur: Stockholms malmgårdar, Birgit Lundberg, 1985

Exempel på lekredskap som knyter an till tidigare djurhållning och lantlig prägel.

Lekplats på Liseberg. Foto: Lovisa Rodhe.

Bryggaretäppans lekpark är ett exempel på en historisk lekplats som ska påminna om hur staden såg ut på 1800-talet. Stockholm.se

Lorensberg

Parken,
foto Ola Erikson

ÅTGÄRDER PLATS FÖR PLATS

I detta kapitel omsätts de tre strategierna i konkreta platsspecifika åtgärder. För varje landeri listas prioriterade åtgärder som utgår från landeriets särprägel. Åtgärder markerade på kartor behöver studeras vidare i gestaltningsskedet avseende exakta placeringar och gränser.

KVIBERGSNÄS

Nuläge: Bevarad lantbrukskarakär

Kvibergsnäs landeri vid Sävån utmärker sig med sin tydliga lantbrukskarakär bestående av en bevarad gårdsstruktur med gårdsplan, ladugård och trädgård. Detta ger landeriet en stor potential som besöksmål.

Förslag: Besökscentrum vid Sävån

Ett besökscentrum med fokus på landerier-
nas lantbruk och äldre bygghantverk kan ordnas på Kvibergsnäs. Ladugårdslängorna kan återskapas och på den kringbyggda gårdsplanen kan en utställning utformas med informationsskyltar och en digital modell av landeriets utseende år 1890.

Ett kafé på platsen kan stärka besökscentrumet då det får besökare att stanna längre. Den lugna gården, verandan mot ån och parken väster om byggnaderna är lämpliga för uteservering. I trädgården kan en "historisk kikare" placeras ut, där landerimiljöns historiska utseende visas. En utvecklingsplan bör tas fram för huvudbyggnaden.

Kopplingen till Sävån möjliggör ett roligt sätt att anlända med Paddan.

Förslag: Förtydligad entré och gräns

Kvibergsnäs idag ger en känsla av att komma in på en privattomt. Därför bör entrén mot vägen bli mer inbjudande genom skyltning, blomstrande färgklickar och

Kvibergsnäs idag.

belysning av allén. Saknade träd i allén bör återplanteras.

Det är viktigt att utbyggnadsplaner för närområdet planeras med respekt för kulturmiljön och landeriets lantliga karaktär. Gränsområdet mot väster bör därför utformas så att den sammanhållna karaktären inte störs av utbyggnaden.

Förslag: Plats för odling och lek

En miniatyr-lekplats med temat *Det äldre lantbruket* kan placeras på ladugårdsplanen. Lekplatsen kan kopplas till utställningen men med ett tydligt barnperspektiv. Berättelsen om jordbruket kan förstärkas med exempelvis konstgjorda lantdjur.

Exempel på miniatyr-lekplats.
Bullerbyn på Astrid Lindgrens värld.
alv.se

Särprägel

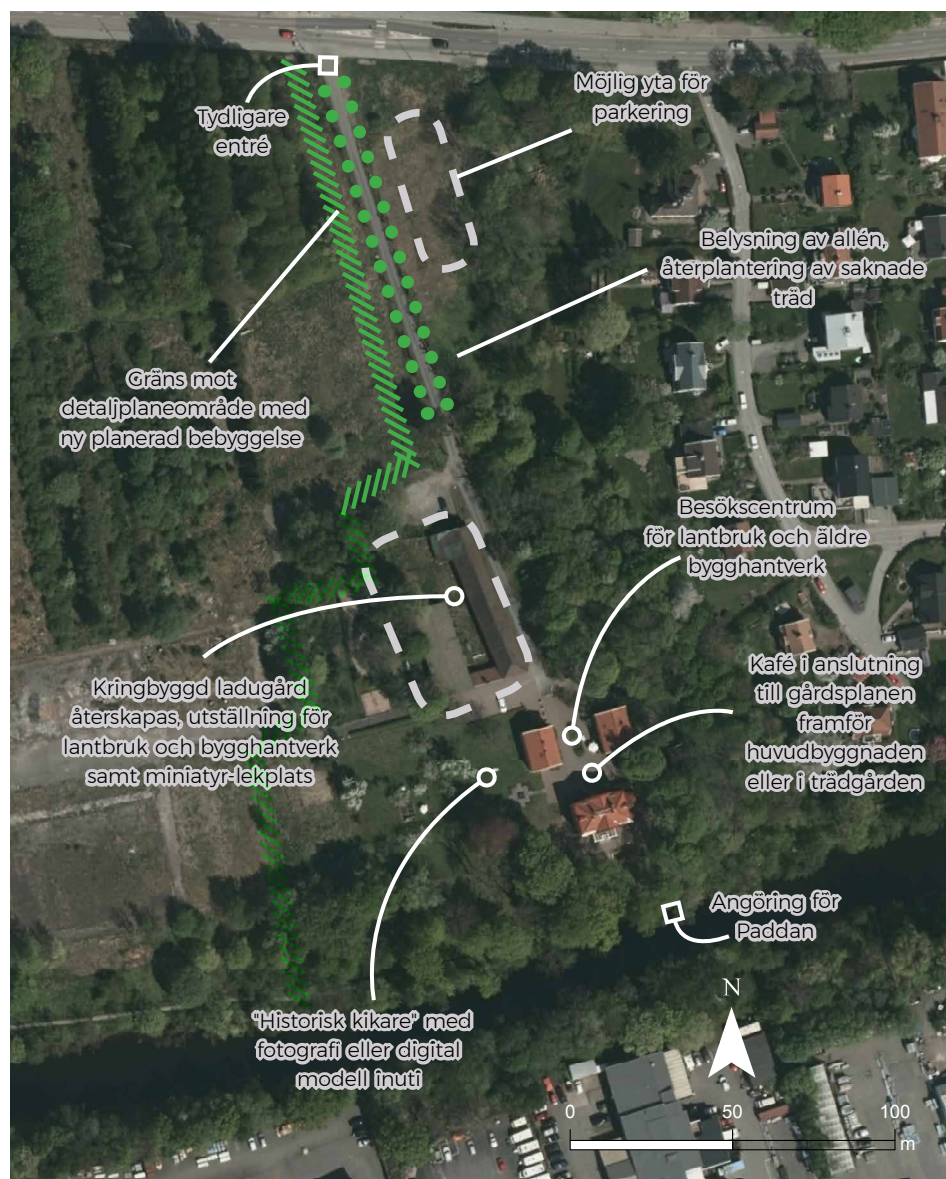
- Bäst potential att berätta om lantbruket på landerierna med bevarad ladugård i anslutning till huvudbyggnaden
- Helhetsmiljö vid Sävån med bebyggelse, omgivande landskap och allékantad uppfart

Prioriterade åtgärder

- Besökscentrum ordnas med fokus på lantbruk och äldre bygghantverk
- Entré mot vägen förtydligas
- Lantlig karaktär bibehålls, mötet mot ny bebyggelse görs med respekt för kulturmiljön
- Utvecklingsplan för huvudbyggnaden tas fram med beskrivning av önskvärd verksamhet
- Kringbyggd ladugård återskapas och en liten utställning sätts upp på gårdsplanen
- Saknade träd i allén återplanteras
- Digital modell av historiskt utseende byggs upp
- "Historisk kikare" placeras i parken

KVIBERGSNÄS

Ovan: Trädgården vid Kvibergsnäs idag.

Ovan: Utsnitt av karta från 1855 som visar Kvibergsnäs med allée.

Vänster: Illustration över åtgärder för att förstärka landeriet Kvibergsnäs. Notera att gränsen mot detaljplaneområdet i väster är ungefärlig.

BELLEVUE - DEL AV KVIBERG

Nuläge: Spår av landeripark

På Bellevue finns spår av landeriparkens struktur bevarad, såsom terrasser, stenmur, gångar och äldre lövträd.

Huvudbyggnaden Bellevue brann ned 1970 och har gett sitt namn åt parken.

Förslag: Förtydliga parken

Spår av landeriparken, inklusive trädgårdsdelar, kan förtydligas. En plan för att röja sly och växter bör i så fall upprättas. Även en skötselplan med budget bör tas fram för att säkerställa ett långsiktigt bevarande av den återskapade parken.

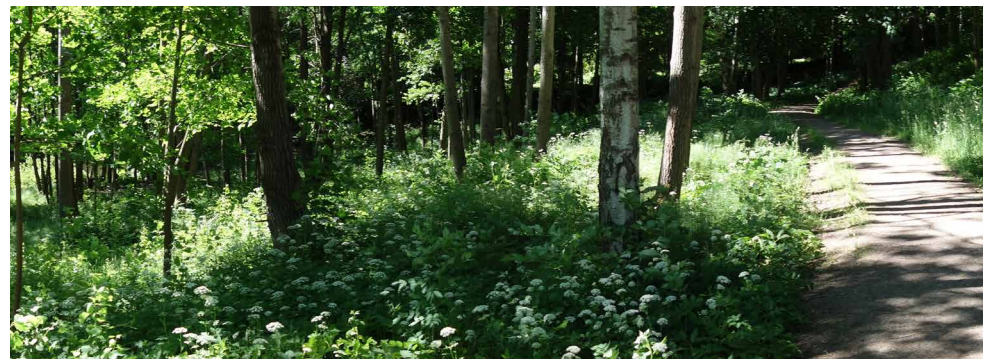
Berättelsen om bostadshuset Bellevue kan förmedlas med hjälp av växtlighet, till exempel en häck eller en pergola med samma planform och placering som byggnaden hade. Under en pergola kan en plats skapas för umgänge eller lek.

Plana ytor i form av äldre terrasseringar under träden kan användas som sittplats i parken. För att göra parken ännu mer intressant kan exempelvis en spiraltrappa upp till en trädkoja, en spännande hinderbana eller spångar mellan trädens grenverk byggas. Detta måste dock göras utan att tillfoga träden skada.

Den soliga ytan öster om landeriområdet kan användas för mindre odlingslotter, något som skulle knyta an till landeriets historiska funktion.

Illustration över hur landeriet kan förstärkas med odling och trädgård. Notera att bostadshuset Bellevues placering på ortofotot är ungefärlig.

Vid Bellevue finns spår av landeriparken kvar.

Särprägel

- Naturområde med stor potential att bli värdefullt för närboendes rekreation

Prioriterade åtgärder

- Parkstrukturer förtydligas och en plan för slyröjning tas fram
- Skötselplan med budget tas fram
- Placering och planform hos bostadshuset Bellevue förmedlas med häck eller pergola
- Möjligheter för odling skapas på solig yta

En enkel pergola som avspeglar riven bebyggelse.

KRISTINEDAL

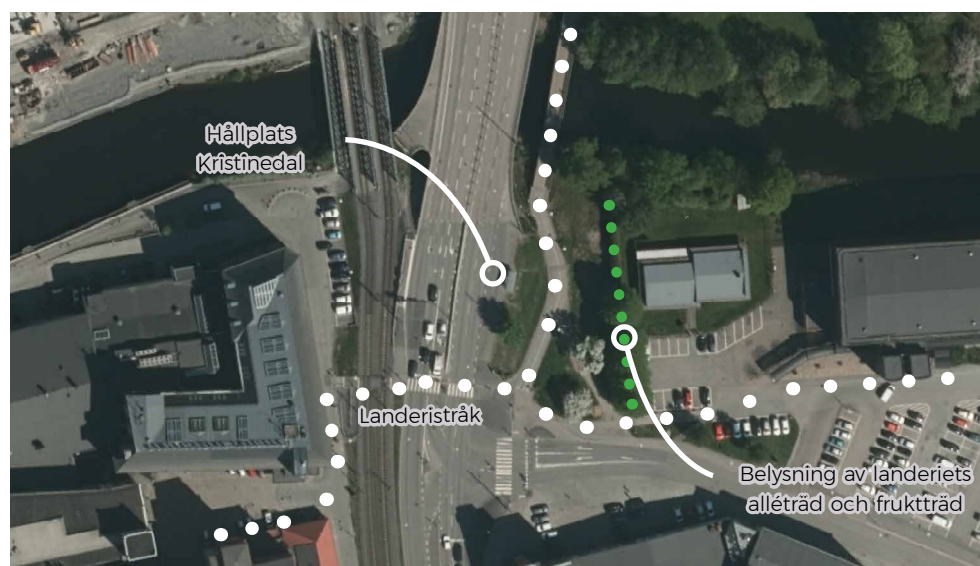
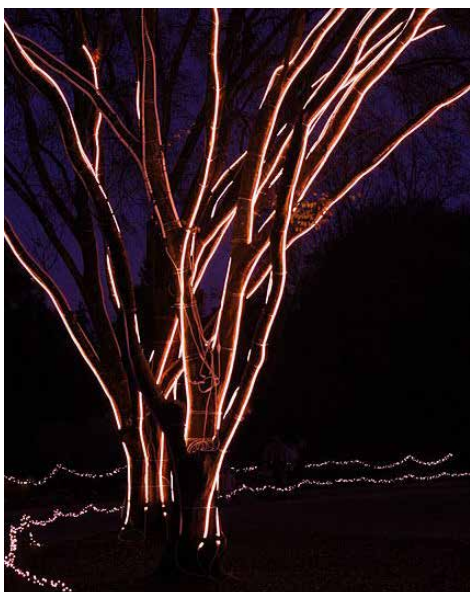
Nuläge: Bevarad grönska

Spår efter Kristinedals landeri utgörs idag av en rad hamlade träd och två fruktträd.

Förslag: Belysning och skyltar berättar

Det är viktigt att säkerställa att träden bevaras, exempelvis med en trädvårdsplan. Träden kan lyftas fram på ett tydligt sätt, till exempel genom belysning.

Skyltar som berättar om landeriet Kristinedals historia kan placeras nära busshållplatsen. Skyltar kan även visa vägen till Ånäs.

Särprägel

- Tillgänglig plats precis vid busshållplats. Del av ett stråk längs Sävån präglad av SKF, Sävénäs gård m.fl. kulturmiljöer

Prioriterade åtgärder

- Trädrad och fruktträd bevaras
- Hamlade träd synliggörs genom belysning
- Skyltar om landeriets historia placeras nära busshållplatsen Kristinedal
- Skyltar sätts upp som visar på landeristråket till Ånäs och binder samman landerierna.

Vänster: Exempel på träd-belysning.
Överst: Hamlade lövträd och fruktträd är spår efter Kristinedals landeri.
Underst: Illustration över hur landeriet kan förstärkas på platsen.

ÅNÄS

Nuläge: Sockerbruksbyggnad från 1700-talet

Ånäs är det landeri som har tydligast koppling till den industriella utvecklingen i Göteborg, med en bevarad sockerbruksbyggnad från 1700-talet omgiven av industribyggnader från 1800- och 1900-talen.

Förslag: Berätta industrihistorien

Historien om industriverksamheten på landet kan berättas med hjälp av skyltning och digital modell.

Förslag: Stadsvandring

Den här platsen kan fungera som utgångspunkt för en stadsvandring förbi landerierna längs Säveån.

Belysning och skyltning kan visa på landeristråket till Kristinedal och stärka upplevelsen av kulturmiljön ytterligare. Samordning krävs då mellan berörda fastighetsägare.

I fotots mitt syns Ånäs sockerbruksbyggnad från 1700-talet.
Källa: Kulturmiljövisionen Göteborg förstärkt: landerierna

Särprägel

- Bäst potential att berätta om industrier på landerierna, Göteborgs äldsta industribyggnad.
- Del av ett stråk längs Säveån präglad av SKF, Sävenäs gård m.fl. kulturmiljöer

Prioriterade åtgärder

- Skyltar och belysning ordnas som förstärker platsens industrihistoria och knyter samman landerierna
- Digital modell byggs upp utifrån historisk målning eller fotografi

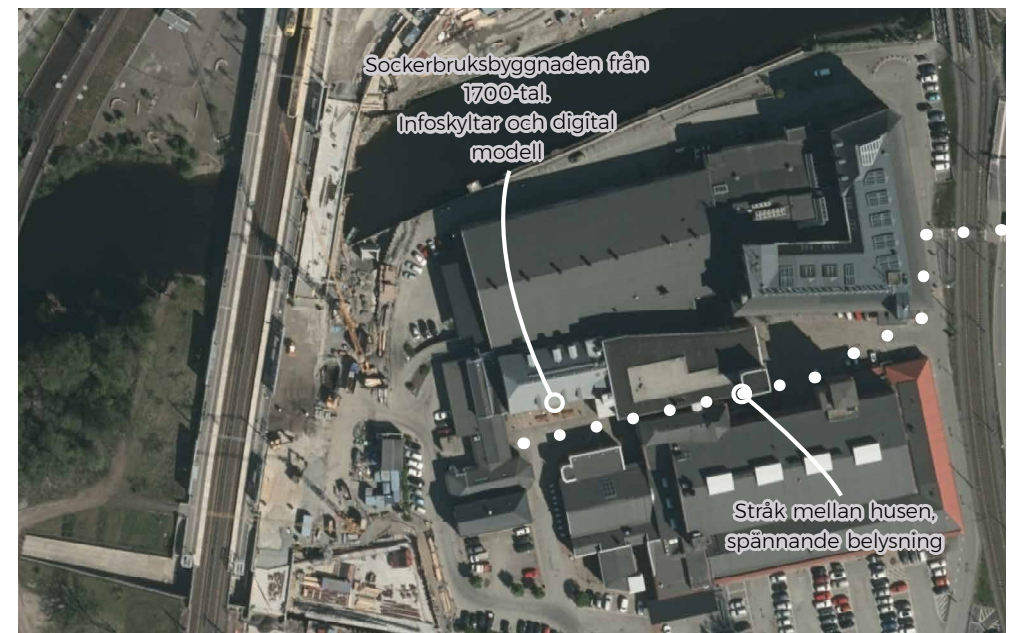

Illustration över landeristråkets dragning genom området samt placering av infoskyltar och digital modell.

GUMMERO

Nuläge: Park och hamlade träd vid Svingeln

Gummero är en viktig grön plats vid Svingeln. Hamlade träd skapar en allé och i parken finns enstaka lövträd kvar som bevarade rester efter landeriträdgården.

I närheten av Gummero finns flera samtida kulturmiljöer som förstärker upplevelsen av det historiska stadslandskapet, bland annat Spinnhuset, Skansen Lejonet och Mosaiska begravningsplatsen.

Eftersom Svingelns spårvagnshållplats har flyttats är platsen idag en lugn och avkopplande miljö.

Allén är iögonfallande och visar på platsen för Gummeros landeri. Av byggnaden och repslageriet finns inga synliga spår men delar av den gamla trädgården skulle kunna återskapas.

Förslag: Återskapa trädgården

Delar av den gamla landeriträdgårdens struktur kan återskapas utifrån äldre kartor och fotografier. Möjlighet finns att förstärka parkens entréer och på så vis synliggöra landeriet. Möblering och belysning kan göra platsen mer attraktiv.

Förslag: Visa på riven bebyggelse

En skylt kan ordnas som berättar om den rivna landeribyggnaden samt om det repslageri som fanns här under 1800-talet och var en viktig industri i staden under tidsperioden.

Särprägel

- Viktig grön plats vid Svingeln
- Iögonfallande allé avgränsar miljön och skapar en tydlig parkkaraktär
- Flera samtida kulturmiljöer i närheten ger platsen ett historiskt sammanhang från landeritiden
- Berättar om repslagarindustrin

Prioriterade åtgärder

- Skyltning ordnas med information om verksamheten när den var i drift
- Vägvisningsskylt sätts upp med avstånd till Bagaregårdens landeri
- Plats för huvudbyggnad förtydligas med skylt
- Parkens entréer förtydligas med landeribelysning

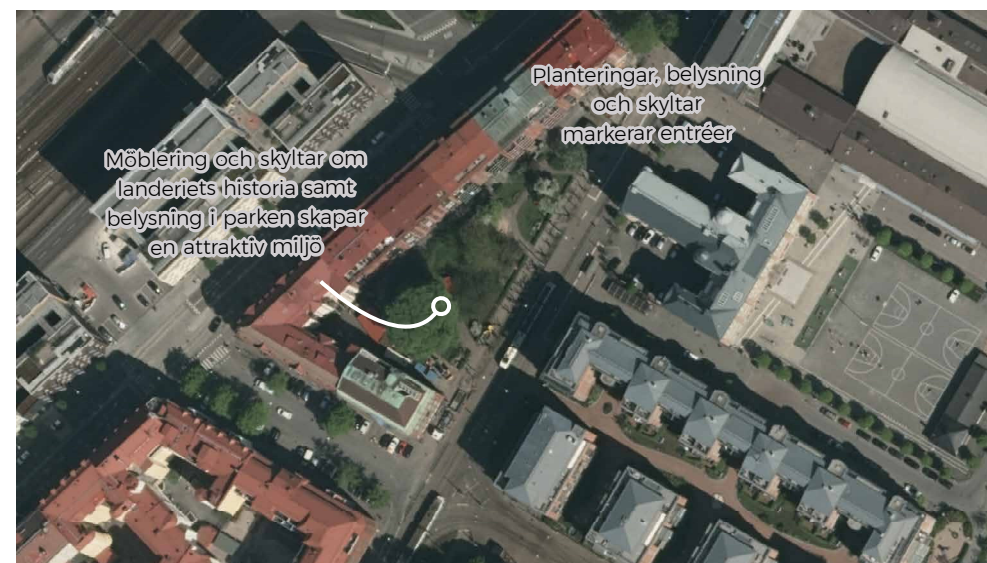

Illustration över landeristråkets dragning genom området och placering av infoskyltar och digital modell.

BAGAREGÅRDEN

Nuläge: Huvudbyggnad och park

På Bagaregården finns en välbevarad huvudbyggnad kvar från 1760-talet, möjligen äldre. En del av landeriparken finns även kvar med flera äldre lövträd. Landeriet har en historia som bland annat vårdshus.

Förslag: Förtydliga och binda samman

En utvecklingsplan för byggnaden och parken med tonvikt på vård och underhåll kan säkerställa ett långsiktigt bevarande. Inför en omvandling av byggnaden bör dess kulturhistoriska värde beaktas genom att ny verksamhet anpassas efter vilka ingrepp som är lämpliga.

Landeriets gränser förstärks genom att varsamt gallra växtlighet och skapande av tydligare entréer till miljön. Entréernas placering är inte de som brukades under 1800-talet utan är placerade utifrån dagens tillfartsvägar till området.

I anslutning till entréerna kan det planteras dahlior och sättas upp skyltar om landsvägens och landeriets historia. Det kan även finnas fysiska och digitala modeller över landeriet i bruk, som exempelvis visas i en "historisk kikare" från den övre platån med utsikt över platsen.

Med hjälp av skyltning och en karta som visar vägen till Härlanda kan de båda landerierna bindas samman och den övergripande landeriberättelsen på så vis stärkas.

Förslag: Park att bruka året om

Landeriet kan bli en värdefull park för de närboende. En lekmiljö kan lämpligast placeras i den lilla skogsdungen vid övre platån där det finns många möjligheter för fri lek i naturen. Möblering i området bör finnas, särskilt vid utsiktsplatsen i norra delen. Terrängen är kuperad så tillgänglighetsfrågor måste tas hänsyn till.

Den övre platån med sluttningen kan användas som pulkabacke på vintern och för grillkvällar sommartid. Att anordna "Bagaregårdens julmarknad" skulle sannolikt bli välbesökt och stärka landeriet som symbol för stadsdelen.

Särprägel

- Berättar om landeriet, vårdshuset och livet längs landsvägen
- Värdefull park för närboende
- Välbevarad huvudbyggnad från 1760, möjligen äldre

Prioriterade åtgärder

- Landeriets gränser och entréer tydliggörs
- Utvecklingsplan för byggnaden och parken tas fram
- Lekplats med små anspråk skapas bland träden vid kullen
- "Historisk kikare" placeras på den övre platån
- Digitala och fysiska modeller över landeriet i drift byggs upp

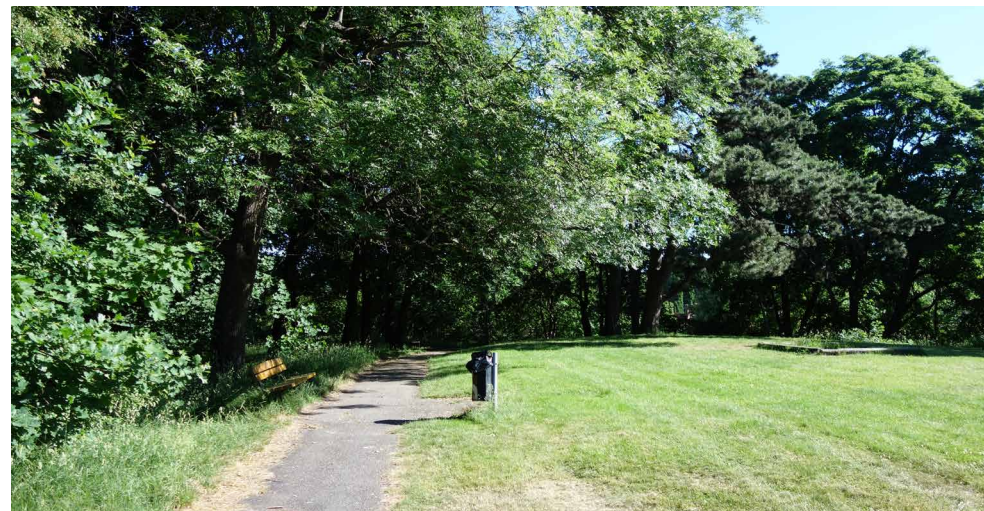
Ovan: Bagaregårdens huvudbyggnad idag
Vänster: Bagaregården sent 1800-tal.
Källa: Kulturmiljövision Göteborg förstärkt: Landerierna.

BAGAREGÅRDEN

Illustration över föreslagna åtgärder för förstärkning av Bagaregårdens landeri.

Solig yta på övre plattan lämpar sig för grillkvällar och utomhusmarknader.

Entréer till landeriet förstärks genom varsam gallring, plantering av blommor och skyltar om landsvägen och landeriets historia. Entréerna har inte en historisk koppling men skulle förtydliga rummet i staden och upplevelsen av landeriet.

STORA HÄRLANDA

Nuläge: Bevarad grönska

På Stora Härlanda finns det inte mycket kvar av det gamla landeriet förutom parkmiljön och en allé. Inga byggnader finns kvar. Den intilliggande medeltida kyrkoruinen förstärker emellertid den historiska närvaron. Den närliggande kulturmiljön Härlanda fängelse som var samtida med landeriet förstärker också upplevelsen av det historiska stadslandskapet och skapar en intressant kontext.

Förslag: Förtydliga entréer och grönstruktur

Entréerna kan förtydligas för att förstärka upplevelsen av ett rum i staden och Stora Härlanda kan kopplas tydligare med Baga-regårdens landeri.

Delar av den gamla trädgårdsstrukturen kan tas fram och gångvägarnas placering återskapas utifrån äldre kartor och fotografier. Växtval kan baseras på planteringar från förr.

En samverkan med kyrkan kan bidra till att locka människor hela året och skapa intresse för exempelvis planeringsdagar och andra aktiviteter.

Allén är en av få kvarvarande rester efter Stora Härlanda landeri. Foto Ola Erikson.

Förslag: Skapa mötesplats

Med hjälp av växter eller enkla pergolor kan en platsbildning ordnas där information om Stora Härlanda placeras. En pergola kan även fungera som skydd mot sol och regn. Lämpligaste platsen är den plana ytan vid parkeringen i linje med allén så att det blir ett blickfång.

Ett annat alternativ för en sådan platsbildning är den ursprungliga placeringen

för landeriets huvudbyggnad lite längre österut. Pergola eller växtlighet kan då markera byggnadens äldre placering och planform. Platsen är dock mindre lämplig då marken är lutande här.

Den öppna ytan öster om allén är lämplig för odling eller lekplats utan att ta bort parkmiljöns lugna karaktär. Platsen är även lämplig för pulkabacke, förutsatt att det kan ordnas på ett säkert sätt.

Särprägel

- Viktig grön parkmiljö
- lögonfallande allé avgränsar miljön och skapar en tydlig parkkaraktär
- Närhet till samtida kulturmiljöer

Prioriterade åtgärder

- Entréer från norr och söder förtydligas genom belysning, plantering och skyltar
- Äldre trädgårdsstrukturer återskapas
- Växter eller pergola anläggs och skapar en platsbildning med informationsskyltar
- Möjligheter för odling och lek skapas öster om allén

STORA HÄRLANDA

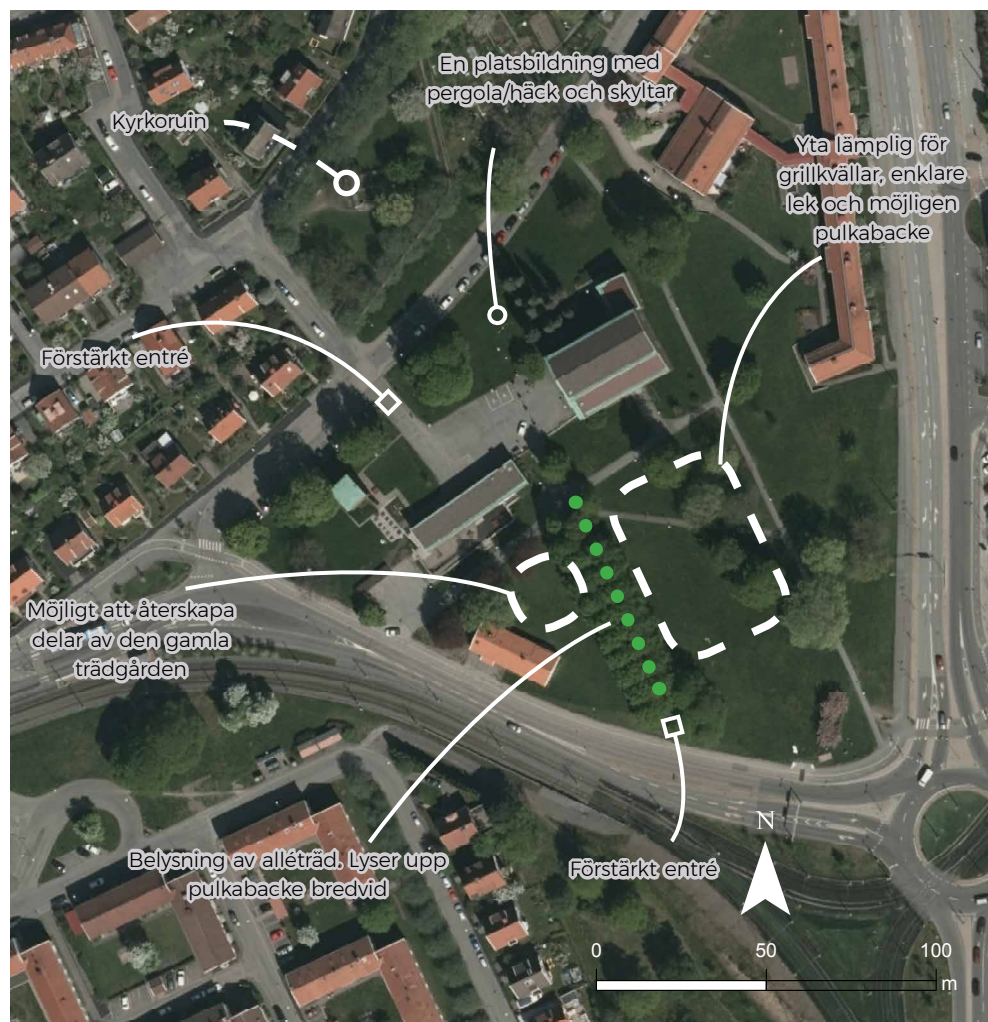

Illustration över föreslagna åtgärder för förstärkning av Stora Härlanda landeri.

Pergola eller häck kan placeras på denna gräsyta, i alléns blickfång.

Lämplig yta för grillkvällar, enklare lek eller kanske pulkabacke.

STORA KATRINELUND

Nuläge: Mest välbevarade landeriet

Stora Katrinelund med huvudbyggnad, flyglar, ekonomibyggnader samt park och trädgård är det mest välbevarade landeriet i Göteborg och dessutom utpekat som byggnadsminne.

Förslag: Besökscentrum

Detta tillsammans med det centrala läget gör det lämpligt som besökscentrum och som nav för en gemensam landeriberättelse. Landeriet är inte så välbesökt som det skulle kunna vara. En anledning kan vara att det upplevs som avstängt.

Entréerna till området kan förtydligas med inbjudande skyltar och belysning så att personer lockas till landeriet.

Parken och trädgården möbleras med bänkar och belysning som harmoniserar med övriga miljön vad gäller formspråk och estetik.

Utsiktsplatsen kan försees med en "historisk kikare" som visar hur landskapet präglades av landeriet under 1800-talet.

En fysisk modell över byggnader och marker kring slutet av 1800-talet kan sättas upp vid huvudbyggnaden.

Förslag: Del av park och trädgård återställs

Delar av den historiska trädgården och parken kan återställas. Berättelser om livet på

Stora Katrinelund idag. Foto: Ola Erikson

landeriet och information om köksträdgårdar kan väcka intresse för platsens historia och karaktär.

Förslag: Trädgårdsdagar binder samman

Det finns möjlighet att binda samman flera landerier med Stora Katrinelund, inte minst Liseberg. *Trädgårdsdagarna* som arrangeras på Liseberg kan ske samtidigt på Stora Katrinelund.

Förslag: Verksamheter och aktiviteter

Möjligheterna att ha ett kafé på Stora Katrinelund är goda.

Speciella program och aktiviteter för barn gällande djur och odling kan utvecklas.

Anläggningen bör vara öppen för allmänheten året om genom öppet-husdagar och föreläsningar av olika slag. Under sommaren passar det utmärkt för konserter i liten skala.

Särprägel

- Det mest välbevarade landeriet
- Befintlig utbildning inom trädgård och djur
- Lugn, grön oas mitt i staden

Prioriterade åtgärder

- Besökscentrum
- Återställning av historisk park och trädgård
- Entré förtydligas
- Koppling till stråket Mölndalsån förstärks
- Bänkar och möbler placeras på lämpliga ställen
- *Trädgårdsdagarna* på Liseberg sker samtidigt på Stora Katrinelund
- Skyltning med information om livet, trädgårdsarbetet
- Fysisk modell över landeriet vid slutet av 1800-talet
- Utsiktsplats med "Historisk kikare"
- Aktiviteter för skolbarn inom odling och djur arrangeras

STORA KATRINELUND

Ovan: Karta som visar Stora Katrinelunds landeri år 1888.

Vänster: Illustration med landeriet Stora Katrinelunds gränser inringat med prickad gräns. Landeriparken fortsätter något längre söderut.

LISEBERG

Nuläge: Etablerat besöksmål

På Liseberg finns stor möjlighet att förmedla information om landerierna och deras historia. Med tanke på Lisebergs popularitet är platsen en viktig ingång för att stärka och informera om landerierna som helhet. Nöjesparken har en bredd vad gäller besökare med olika åldrar och bakgrund men en begränsning finns vad gäller tillgänglighet på grund av inträdesavgiften. Möjligheten bör därför ses över att ha fritt inträde några gånger per år för besökare till landeriet.

Förslag: Förmedla och berätta

Informationsskyltar om landeriet kan sättas upp vid byggnaderna i den norra delen som synliggör landeristrukturerna i nöjesparken. En digital modell kan tas fram över landeriet på 1890-talet. Denna modell kan användas inne på området, men kan även sättas upp på en skärm synlig utanför entrén. Bevarandet av de ursprungliga landeribyggnaderna säkerställs med en utvecklingsplan.

Utställning eller dramatisering med landeritema kan bli välbesökt där deltagare får prova att klä ut sig med historiska kläder och gestalta landeritiden, exempelvis kända Lisebergspersoner som systrarna Nonnen. Även provning av mat och dryck enligt 1800-talsrecept kan hållas.

I nöjesparken finns redan den historiskt inspirerade lekplatsen "Barnens paradiset" där även Emily Nonnens kafé är beläget. Platsen kan skyltas med berättelser om systrarna, trädgårdsarbetarna och andra som verkat på landeriet.

Förslag: Trädgårdsdagar binder samman

Evenemanget *Trädgårdsdagarna* är ett bra tillfälle att upplysa om landeriet på Liseberg och kan kopplas till Stora Katrinelund där ett liknande evenemang kan arrangeras samtidigt.

Särprägel

- Landeriet var känt för att ha haft de finaste trädgårdsodlingarna
- Fortfarande det landeri som blommar mest genom nöjesparkens ambitiösa trädgårdar
- Bevarade huvudbyggnader från mitten av 1700-talet respektive 1801 samt lusthus
- Bevarat huvudstråk i nord-sydlig riktning

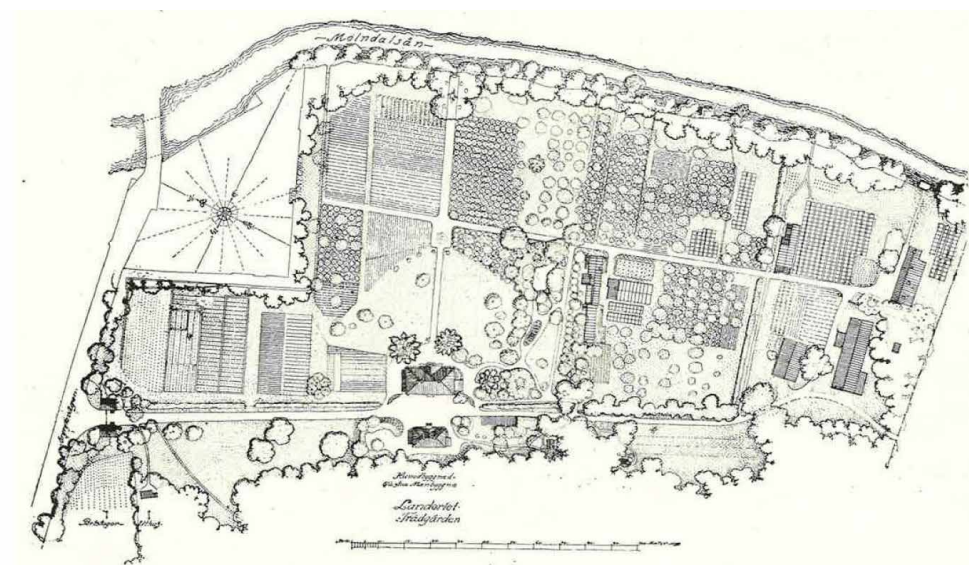
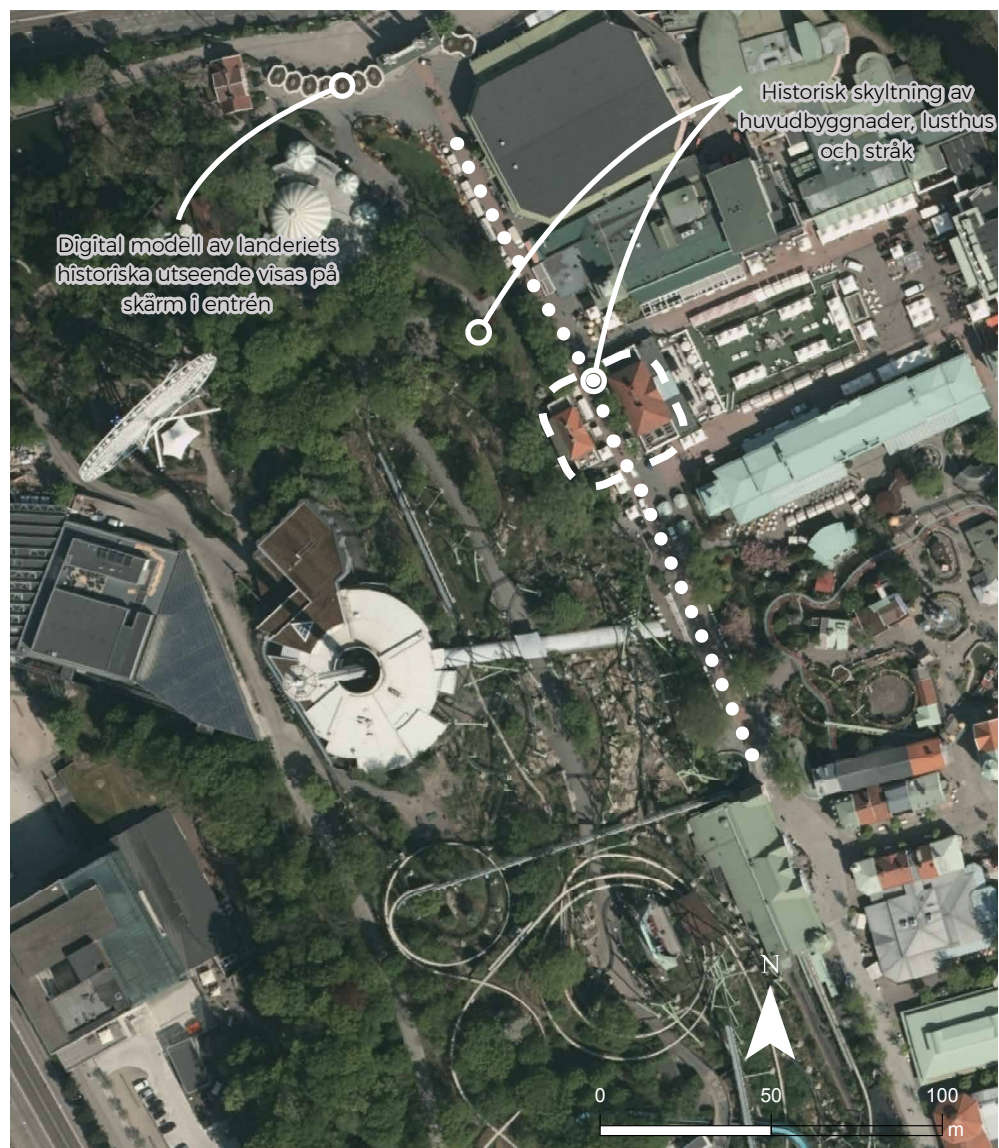
Prioriterade åtgärder

- Utvecklingsplan för landeribyggnader
- Uppsättande av infoskyltar vid landeribyggnader
- Samarbete med Stora Katrinelund vid *Trädgårdsdagarna*
- Gestalta landeritiden med berättelser, dramatisering, mat och dryckesprovning
- Se över möjligheten att ha fritt inträde några gånger per år
- Digital modell över landeriet på 1890-talet som används på skärmar

Bild på landeriets f.d. huvudbyggnad vid det centrala stråket genom nöjesparken. Den äldsta huvudbyggnaden från mitten av 1700-talet till vänster och den senare från 1801 till höger. Foto: Ola Erikson

LISEBERG

Ovan: Trädgårdsritning över Liseberg av Eugen Thorburn 1917.

Vänster: Illustration över hur landeriet kan förstärkas med skyltning och digital modell.

Nedan: Det bevarade lusthuset som ligger i närheten av huvudbyggnaden.

JOHANNEBERG

Nuläge: Huvudbyggnad och park

Johanneberg är ett av de synligaste landerierna i Göteborg och kan bli en stark symbol för en gemensam berättelse. Här finns huvudbyggnaden och delar av parken kvar.

Förslag: Återskapa grönska

En plan för att återskapa en del av trädgårds- och parkstrukturen kan tas fram. Vid arkeologisk undersökning har murar och rester efter gångar, stenmaterial samt odlingsbäddar framkommit som tillsammans med historiska källor kan bli utgångspunkt för en rekonstruktion.

Förslag: Förtydliga och avgränsa

Skyltar, belysning och blomsterplanteringar kan förtydliga platsen. Häck eller staket mot Korsvägen kan göra att ytan värnas. Gränsen är inte historisk men skulle rätt utformad stärka landeriets rumslighet.

Utbyggnadsplaner för området planeras med respekt för kulturmiljön och den lantliga karaktären. Ny bebyggelse och gränsområden mot parken utformas så att den sammanhållna karaktären inte störs.

Förslag: Skapa populärt utflyktsmål

Ett nytt orangeri kan byggas och användas för odling på vintern. Ett kafé med uteservering och råvaror från orangeriet på menyn skulle bli ett populärt utflyktsmål. Orangeriets placering skulle sakna histo-

risk koppling men odling och försäljning skulle återknyta till lantbruket och handelsträdgården som fanns här på 1800-talet.

Ny parkleksutrustning kan ta inspiration från den trädkoja med spiraltrappa som tidigare funnits på platsen.

Landeriet Johannebergs trädgård vid Korsvägen.

Särprägel

- Ett av Göteborgs synligaste landerier och en mycket stark symbol för en gemensam landeriberättelse
- Bevarad huvudbyggnad
- Delar av parkområdet är bevarat samt dess samband med huvudbyggnaderna

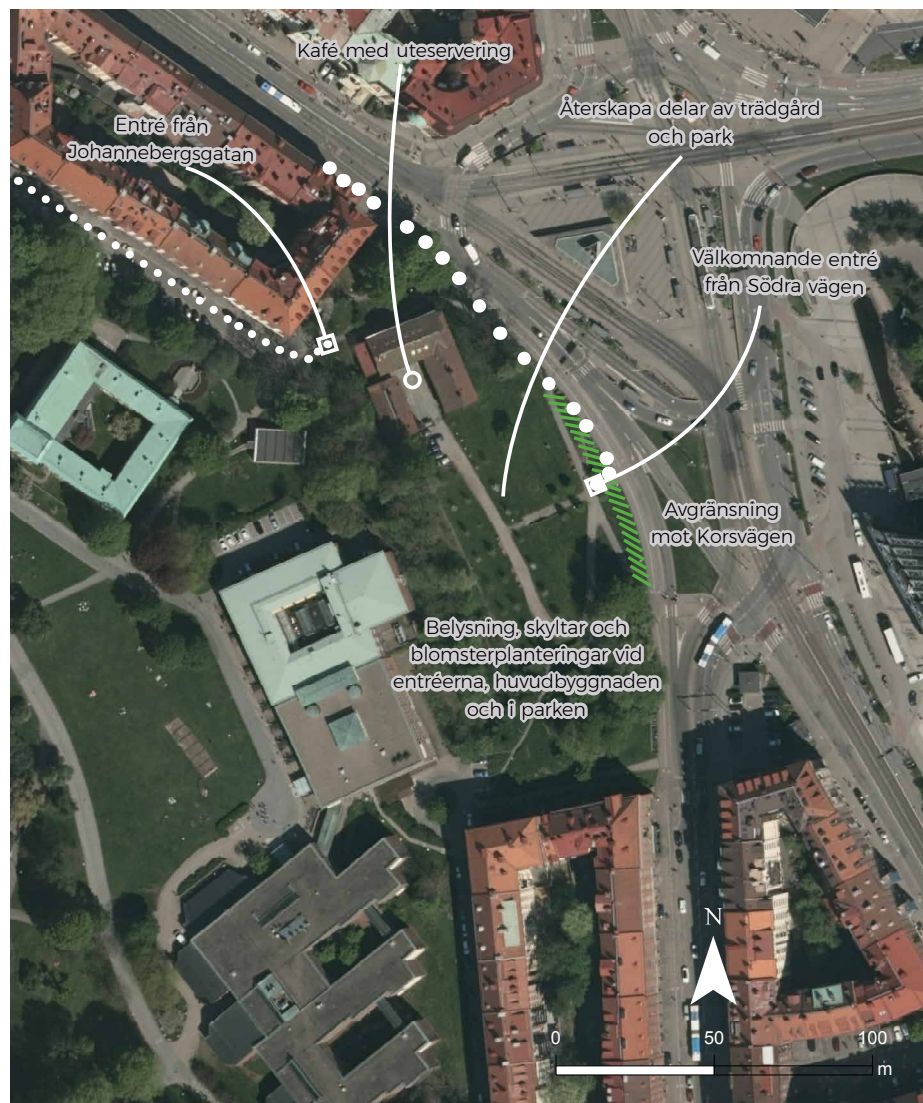
Prioriterade åtgärder

- Återskapa trädgårdens odlingsbäddar samt gångsystem och murar utifrån arkeologisk undersökning och historiska källor
- Skyltar, belysning och blomsterplanteringar förtydligar.
- Avgränsning mot Korsvägen ordnas
- Orangeri med koppling till kafé med uteservering
- Lantlig karaktär bibehålls, mötet mot ny bebyggelse görs med respekt för kulturmiljön

Landeriet Johanneberg sett från norr.
Foto Ola Erikson.

JOHANNEBERG

Ovan: Utsnitt av karta från 1888 över landeriet Johanneberg.

Vänster: Illustration över föreslagna åtgärder för att förstärka landeriet.

LORENSBERG

Nuläge: Stadspark med äldre träd

Lorensbergs landeripark är en grön oas mitt i staden med höga solitära träd, bänkar och grusgångar.

Förslag: Förstärk med ny entré

Lorensbergs landeri upplevs idag som en baksida. För att förstärka platsens förankring i landeritiden kan entrén som hade formen av en båg återskapas - det kan vara antingen en rekonstruktion eller en inspiration av den äldre förlagan. Den nya entrén blir en del av en tydligare gränsdragning av parken. Entrén kompletteras av belysning och blomsterplanteringar.

Ny användning bör ta hänsyn till kulturmiljön. Den mindre ytan i parkens västra del är lämpligt att ha en uteservering för de verksamheter som finns i omgivande byggnader, förutsatt att det inte innebär för stora ingrepp i parken och att det harmoniserar med omgivande miljö vad gäller utformning.

Förslag: Teater i parken

I parkens centrala runda del kan det arrangeras utomhusteater, motiverat av platsens historiska och nutida prägel av nöje och teater. Detta skulle kunna ske i samarbete med Lorensbergsteatern som har sin entré mot parken.

Parken vid Lorensberg. Foto: Ola Erikson

Förslag: Ny bebyggelse integreras

Parkeringshuset på platsen är planerat att ersättas av ny bebyggelse. Gestaltningen av nybyggnadens framsida mot parken bör vara en integrerad del av parken och planeras och utformas så att den bidrar till ett förstärkt intresse att använda parkmiljön men inte ta över dess karaktär.

Särprägel

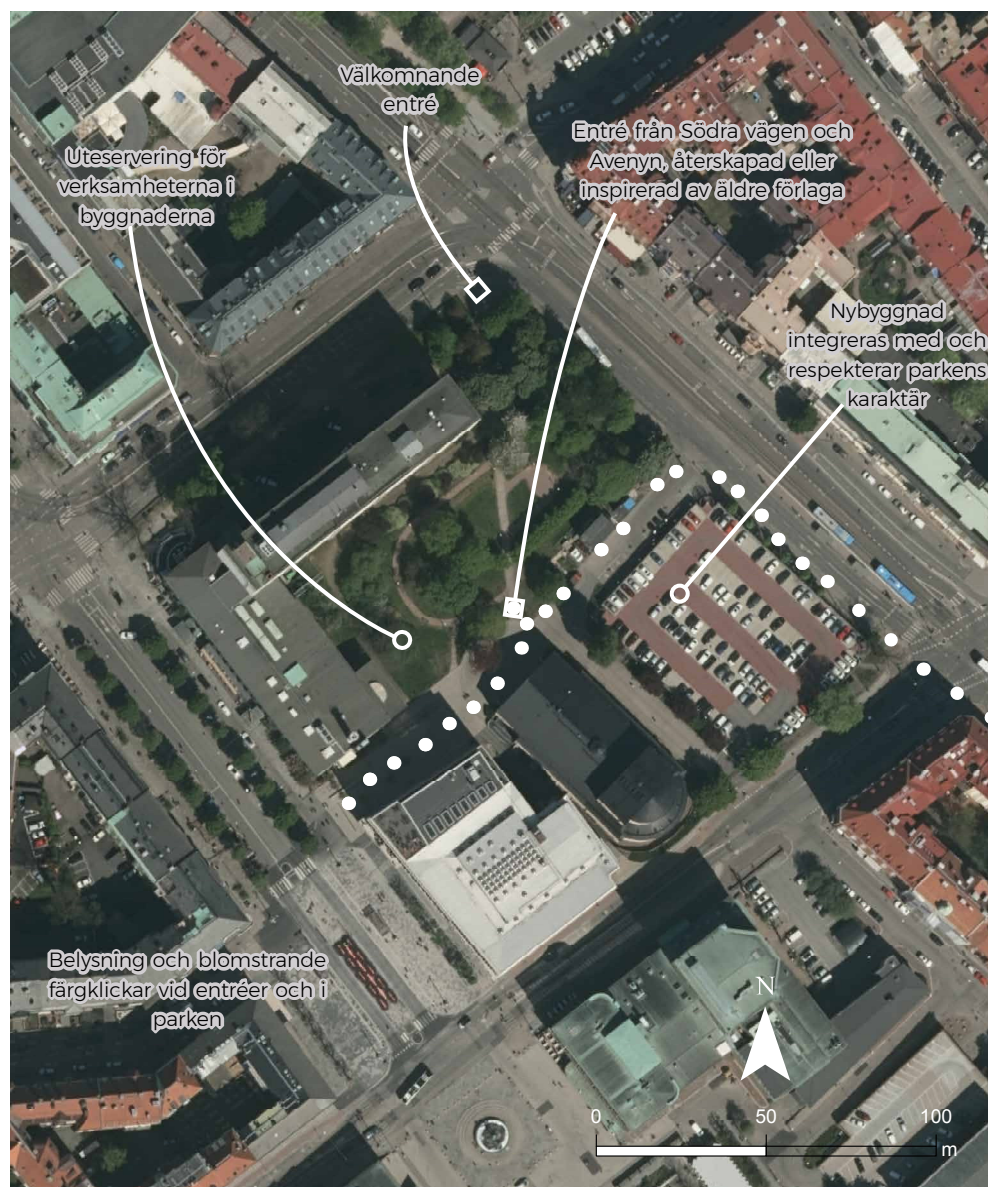
- Tidigare landeripark och nöjespark som idag blivit en stadspark ett stenkast från Avenyn och Heden

Prioriterade åtgärder

- Entré med bågform återskapas
- Ny användning knuten till nöje ordnas i form av en uteservering för de verksamheter som finns i omgivande byggnader
- Planerad nybyggnation integreras med parken utan att ta över parkmiljön
- Landeribelysning och blomstrande färgklickar ordnas i parken och vid entréerna

Bågen vid entrén till Lorensberg.
Källa: Kulturmiljövision Göteborg
förstärkt: Landerierna

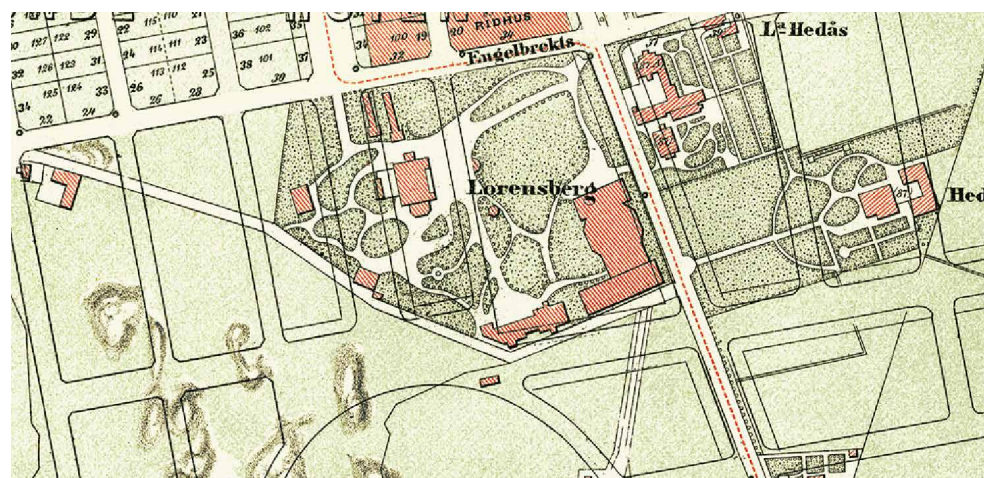

LORENSBERG

På Lorensberg kan en entré återskapas eller utföras inspirerad av äldre förlaga.

Ovan: Utsnitt av karta från 1888 över landeriet Lorensberg.
Vänster: Illustration över föreslagna åtgärder för att förstärka landeriet.

CARLSBERG

Nuläge: Park med vägsträckning

Kvarvarande spår efter Carlsbergs landeri består idag av den park med höga träd som omger Carlanderska och en bevarad vägsträckning genom området.

Förslag: Skyltar, belysning och blomsterplanteringar

Skyltar med information om landeriet tillsammans med belysning och blomsterplanteringar kan förstärka den rumsliga upplevelsen av den historiska miljön och förmedla berättelsen om Carlsberg. Skyltningen kan kopplas till den äldre vägsträckningen samt till stråket till Johannebergs och Lorensbergs landerier.

Särprägel

- Park med stora träd som omger Carlanderska
- Lugn och skön plats, del av centralt grönt bälte
- Bevarad vägsträckning genom miljön

Prioriterade åtgärder

- Information om landeriet på skyltar längs den gamla vägsträckningen
- Belysning och blomstrande färgklickar vid entrén och längs stråket
- Vägvisningsskylt visar vägen till stråken mot Johanneberg och Liseberg

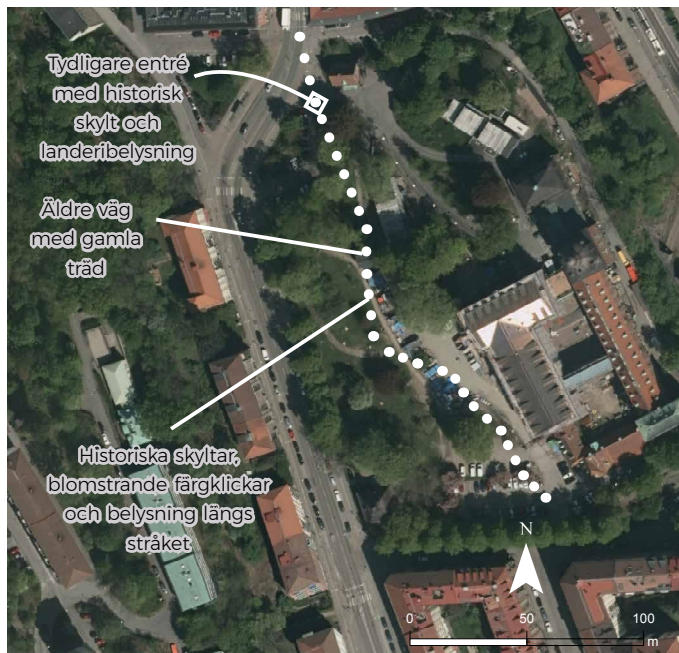

Illustration över föreslagna åtgärder för att förstärka landeriet.

Äldre vägsträckning genom parken.

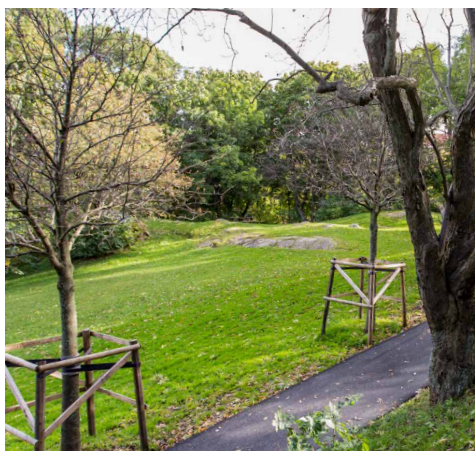

GÖTABERG

Nuläge: Lugn park med bevarad allé. Götabergs landeri består av en parkmiljö i kuperad terräng med bevarad allé. Parken ligger mellan Vasakyrkan och Hvitfeldtska.

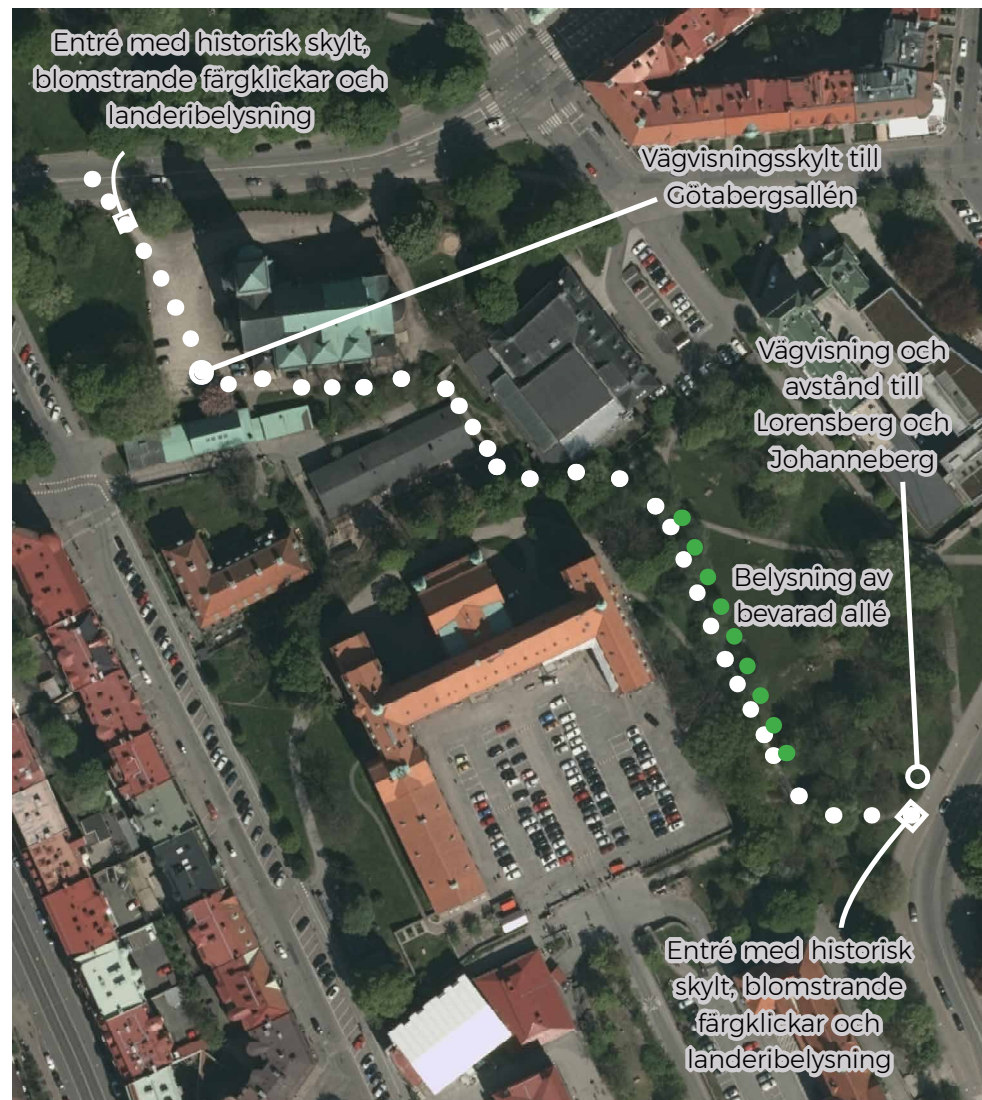
Förslag: Skyltar, belysning samt tydligare entréer och stråk

Genom informationsskyltar, belysning och tydligare entréer med blomsterplantering kan platsens rumslighet och historia förstärkas. Den äldre allén kan belysas. Stråket kan knytas samman med det gröna bältet mot Lorensberg, Renströmsparken och Liseberg med hjälp av vägvisningsskyltar.

Ovan: Allén vid stråket genom parken. Foto: Ola Erikson

Höger: Illustration över föreslagna åtgärder för att förstärka landeriet.

Särprägel

- Park med träd mellan Vasakyrkan och Hvitfeldtska
- Bevarad allé och gångväg från landeritiden går genom området
- Lugn och skön plats, en del av ett centralt grönt bälte

Prioriterade åtgärder

- Vägvisningsskyltar som kopplar samman allén med grönt bälte mot Lorensberg, Renströmsparken och Liseberg
- Informationsskyltar om landeriet Götaberg
- Belysning och blomstrande färglickar vid entréerna till stråket genom parken
- Träd i allén bevaras och ges speciell belysning

BILAGOR

HANDLINGSPROGRAMMETS ÅTGÄRDSLISTA

Binda samman	Aktivera och tillgängliggöra		Bruka
Hemsida med information om historia, bevarade spår, landeristråk, guidade visningar och aktuella aktiviteter.	Grön struktur eller stomme återger riven bebyggelses form och placering.	Trädgårdsdagar gemensamt på Stora Katrinelund och Liseberg.	Orangeri eller förvaringsbyggnad för odlingslådor och trädgårdsverktyg som kan fylla en landeriträdgård sommartid.
Broschyr och landerikarta på olika språk.	Utvecklingsplaner för landeribyggnader med målsättningar för restaurering, underhåll och verksamheter.	Besökcentrum på Stora Katrinelund. Kombineras med mindre kaféverksamhet och evenemang.	Lekmiljöer som utgår från historiska förhållanden och förutsättningarna på platsen.
Sammanhållen gestaltning med grafisk profil, skyltar, belysning och blomstrande färglickar .	Utvecklingsplaner för trädgårdar och parker med målsättningar för återskapande av bevarade delar.	Besökscentrum knutet till äldre bygghantverk och lantbruksverksamhet på Kvibergsnäs. Kombineras med miniatyrllekplats och kafé.	Julmarknad, pulkabacke eller annan vinteraktivitet möjliggörs på några landerier.
Landeristråk tillgängliggörs och öppnas upp. Vägvisningsskyltar, avståndsskyltar till andra landerier och informationsskyltar. Tydligare entréer till landerier från stråk.	Landerierna ges tydligare gränser och entréer mot omgivningen.	Med ett klass- och genusperspektiv ta fram ett urval av berättelser ur historiska källor som ligger till grund för stadsvandringar.	
	Information om stråken införs på hemsida och i befintlig stadsvandringsapp.		
	Digital rekonstruktion av landeriskiktet så som de såg ut i staden på 1890-talet, kopplas till hemsida, används inuti historiska kikare samt på sikt i särskild "lander-app" genom <i>augmented reality</i> .		

LISTA ÖVER MARKÄGARE OCH FÖRVALTARE

Landeri	Markägare	Förvaltare
Kvibergsnäs	HIGAB AB	HIGAB AB
Bellevue, del av Kviberg	Göteborgs stad	Park- och naturnämnden
Kristinedal	SKF (trädraden), Göteborgs stad	SKF, Fastighetsnämnden (grönremsa väster om trädrad)
Ånäs	Platzer	Platzer
Gummero	Göteborgs stad	Park- och naturnämnden
Bagaregården	HIGAB AB	HIGAB AB
Stora Härlanda	Göteborgs stad	Fastighetsnämnden (byggnader, parkering m.m.) Park- och naturnämnden (parken)
Stora Katrinelund	HIGAB AB äger byggnader, den närmaste trädgården och parken samt allén mot gatan. Göteborgs stad äger parkområdet runtomkring.	HIGAB AB, Park- och naturnämnden
Liseberg	Göteborgs stad	Lisebergs AB
Johanneberg	HIGAB AB äger byggnaden och marken närmast runt, Göteborgs stad äger parken.	HIGAB AB, Park- och naturnämnden
Lorensberg	Göteborgs stad	Park- och naturnämnden
Carlsberg	Göteborgs stad	Stiftelsen Carlanderska sjukhemmet
Götaberg	Göteborgs stad	Fastighetsnämnden längs med Molinsgatan Park- och naturnämnden (parken), Kyrkonämnden (byggnader)

EXEMPEL PÅ DELPROJEKT FÖR FORTSATT ARBETE

Geografiska landområdesgrupper	Tematiska landområdesgrupper
Centrum • Vasastaden-Johanneberg • Mölndalsån	Restaurering av byggnader och parker
Stampen-Härlanda	Besökscentrum
Säveån	Stråk, vägvisning och entréer
	Skyltning
	Belysning
	Växter
	Lekplatser
	Berättelser, aktiviteter och evenemang

LAGSTIFTNING FÖR KULTURMILJÖN

RIKSINTRESSE

Riksintressen för kulturmiljövården skyddas genom Miljöbalken 3 kap. 6§.

Bevarade spår efter landerierna är värdebärare inom riksintresset "Göteborgs innerstad". Johanneberg, Bagaregården, Götaberg, Lorensberg, Carlsberg och Liseberg ligger inom eller på gränsen medan Stora Härlanda och landerierna vid Sävån ligger utanför riksintresse.

Värdebärare för riksintresset omnämns i Riksantikvarieämbetets riksintressebeskrivning. Dessa citeras nedan och förklaras på nästa sida där de kopplas till stärkan- de åtgärder i handlingsprogrammet.

Uttryck för riksintresset Göteborgs innerstad (O 2:1-5)

- "1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad"
- "Spridda rester av donationsjordarnas landerier"
- "De stora utvidgningsområdena med planmönster [...] parker och trädplanteringar"
- "Göteborgska särdrag i stadsbilden. Stadssiluetten från [...] bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivning."
- "Den topografiskt och socialt betingade

karaktären av många småstäder i storstaden, d.v.s. ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar."

- "De riktiga inslagen av grönska i stadsbilden."

Uttryck för riksintresset Bagaregården [O 2:5]

- "Det naturanpassade planmönstret"
- "Rika inslag av grönska"
- "Den bevarade landeribyggnaden (Bagaregårdens manbyggnad) på en kulle mitt i området, med sin nyklassiska pilasterfasad i arkitektonisk samklang med den omgivande 1900-talsbebyggelsen."

BYGGNADSMINNE

Stora Katrinelund är byggnadsminne. Skyddet omfattar mangårdsbyggnad, flyglar och magasin. Park och trädgård är skyddad mot ytterligare bebyggelse.

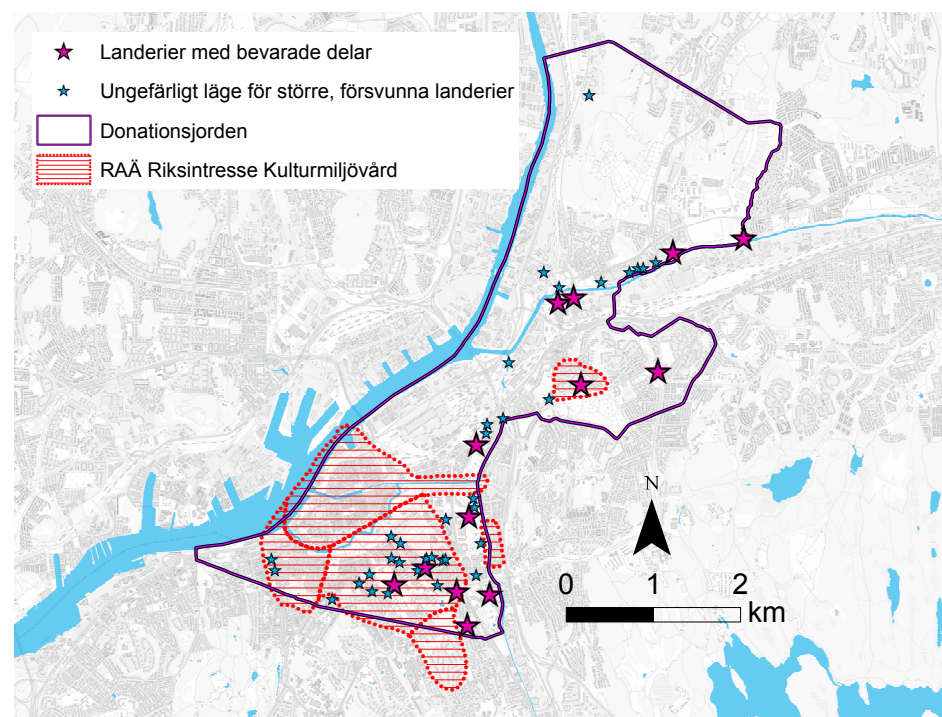
GÖTEBORGS BEVARANDE-PROGRAM

De flesta av landerilämningarna är också upptagna i Göteborgs bevarandeprogram "Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – ett program för bevarande".

SKYDD I DETALJPLAN

Enligt Räkna Q omfattas enbart Stora Katrinelund av formellt skydd i detaljplan. Särskilt värdefull bebyggelse som omfattas

av bevarandeprogrammet ska dock fortfarande bedömas enligt PBL 8 kap. 13§, 14§ och 17§.

Karta som visar större delen av landerierna som varit bebyggda. De som har bevarade delar är markerad med större rosa stjärna och de som är försvunna med liten turkos stjärna. De två försvunna landerierna längs till vänster ligger inte i den 12:e roten och det kan diskuteras om det ska räknas som landerier.

LANDERIERNAS KULTURMILJÖVÄRDEN

VÄRDEBÄRARE FÖR RIKSINTRESSET

Spridda rester av landerierna på donationsjordarna

De spridda bevarade resterna av landerierna visar på donationsjordarnas utbredning. Med rester menas byggnader, lämningar av byggnader, parker, trädgårdar, träd och så vidare.

Bevarade landeribyggnader

Landeriernas byggnader från 1700- och 1800-talet är genom sin ålder oftast unika i sina respektive områden. De ger en historisk koppling till denna tid då landskapet hade en lantlig prägel och platsen låg utanför stadens gränser.

Rikliga inslag av grönska

Landerierna är genom sina bevarade parkstrukturer och trädplanteringar en del av stadens rikliga inslag av grönska.

Tydligt åtskilda stadsdelar

Landerierna hade en påverkan på hur 1900-talsstadsdelarna byggdes avseende placering och planmönster. Särskilt Bagaregårdens landeri vars huvudbyggnad ligger på en kulle där omgivande bostadsbebyggelse följer topografin och grönskan.

ÖVRIGA KULTURMILJÖVÄRDEN

Kopplingen till stadens vattenstråk och infartsstråk

Landsvägarna, kanalerna och vattendragen har varit landeriernas transportleder till och från staden och är därför viktiga för förståelsen för landeriernas placering.

ÅTGÄRDER FÖR ETT STÄRKT RIKSINTRESSE Övergripande åtgärder

Föreslagna åtgärder för att stärka landerierna och riksintresset är bland annat en hemsida, digitala rekonstruktioner av landerierna på 1890-talet, gemensamma designprinciper vad gäller belysning, plantering och skyltning, samt framtagande av stadsvandringsmaterial.

Åtgärder plats för plats

Bevarade strukturer från landeriernas bebyggelse restaureras och rekonstrueras. Parker och trädgårdar restaureras, rekonstrueras och röjs fram. På mindre känsliga platser skapas odlingsmöjligheter och lekmiljöer för allmänheten.

